

ZIN OP AARDE

*Onderzoek naar de manier waarop zingeavingsactiviteiten
verbonden kunnen worden met (zorg)landbouw*

**Afstudeeronderzoek HBO Theologie en Levensbeschouwing
Christelijke Hogeschool Windesheim
Begeleider: Ton Zondervan
Tweede Beoordelaar: John Karsten
Greet de Boer, studentnummer 1013960
Code: ENTH-INT12, juni 2011**

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1. Inleiding	7
1.1 Kader	7
1.2 Probleemstelling	7
1.3 Doelstelling en type onderzoek	8
1.4 Vraagstelling	8
1.5 Onderzoeksopzet en –methodiek	8
2. Landbouw en zingeving, een literatuurverkenning	10
2.1 Landbouw	10
2.1.1 Levendig(heid) en levensprocessen	10
2.1.2 Een natuurlijke omgeving	11
2.1.3 Variatie: voor elk wat wils	11
2.1.4 Voorbeeldfiguur	11
2.2 Zingeving	12
2.2.1 Een gelaagd begrip	12
2.2.2 Zingeving vanuit psychologisch perspectief	13
2.2.3 Zingevingssystemen en levensbeschouwingen	14
2.2.4 Diversiteit en totaliteit van bestaansdimensies	17
2.2.5 Zingeving en religie	17
2.2.6 Zoektocht naar zin	19
3. Context van het onderzoek	21
3.1 Multifunctionele landbouw	21
3.2 Zingevingboerderij ‘Op Aarde’	22
4. Opzet en uitvoering van het onderzoek	24
4.1 De respondenten	24
4.2 Keuze en selectie van geïnterviewden	25
4.3 Verzamelen van materiaal	26
4.4 Het labelen en verwerken van het materiaal	27

5. Resultaten van het onderzoek	28
5.1 <i>Een natuurlijke verbinding</i>	28
5.2 <i>Zingevende activiteiten</i>	31
5.3 <i>Een methodische benadering</i>	32
5.4 <i>Doelgericht werken</i>	33
 6. Conclusies en aanbevelingen	 35
6.1 <i>Conclusies</i>	35
6.2 <i>Aanbevelingen</i>	37
 7. Reflectie	 39
7.1 <i>Theologische reflectie op het hermeneutisch criterium</i>	39
7.1.1 <i>Zingeving</i>	39
7.1.2 <i>De boerderij als plaats van zingeving</i>	40
7.2 <i>Reflectie op beroepscompetenties</i>	41
7.2.1 <i>Pastorale competentie</i>	41
7.2.2 <i>Agogisch/educatieve competentie</i>	42
7.2.3 <i>De rol van een HBO-theoloog op een zingevingsboerderij</i>	43
 Literatuur	 45
 Bijlagen	

VOORWOORD

Met het schrijven van deze eindscriptie sluit ik een periode van vier jaar studie af. Voor mij betekende het een tijd van bezinning en verdieping, maar ook van hard werken.

De bijdrage van een aantal mensen is bij de totstandkoming van deze scriptie onmisbaar geweest. Ik wil graag de volgende personen bedanken:

Arjan Monteny en Ronald van de Vliet, opdrachtgevers van het onderzoek, lieten mij delen in hun droom; het creëren van ‘een paradijs Op Aarde’.

De respondenten van dit onderzoek die mij zo gastvrij hebben ontvangen en tijd vrijgemaakt voor het interview.

Ton Zondervan voor zijn deskundige begeleiding bij het onderzoek. Jouw suggesties vond ik zeer waardevol en hebben de kwaliteit van deze scriptie zeker verbeterd.

Voor mijn gezin betekende de afgelopen vier jaar een tijd van afzien. Ik wil Wouter, Lydia, Christiaan en Gosse bedanken voor hun steun en ook voor hun geduld. Soms was ik fysiek niet aanwezig maar nog veel vaker was ik ‘geestelijk’ niet te bereiken. Daarnaast ben ik blij dat mijn studie jullie ook veel plezier heeft gegeven, getuige de prachtige Sinterklaas gedichten die ik de afgelopen jaren mocht ontvangen. Op ludieke wijze werd mijn studie op de hak genomen waarbij mijn pastorale taak wel heel bijzonder werd ingevuld!

Tenslotte wil ik afsluiten met een liefdevolle gedachte aan mijn vader, Klaas Alle de Boer, die overleed in de periode dat ik deze scriptie schreef. Als boer en betrokken christen had hij het initiatief van een zingevingsboerderij zeker toegejuicht.

SAMENVATTING

Deze afstudeerscriptie vormt de neerslag van het onderzoek dat ik heb verricht naar het vormgeven van de zingevingcomponent op zingevingboerderij 'Op Aarde' in oprichting.

Uit de literatuur blijkt dat de twee centrale begrippen in de probleemstelling, landbouw en zingeving niet eenduidig te omschrijven zijn.

De Nederlandse landbouw heeft een groot aantal ontwikkelingen doorgemaakt waarbij de verbinding van landbouw met andere functies zoals zorg, educatie of recreatie, de multifunctionele landbouw, vrij recent is. Een boerderij blijkt een geschikte locatie voor het aanbieden van activiteiten op dit terrein en levert veel voordelen op. De natuurlijke omgeving, het contact met dieren en planten, het onderdeel zijn van een gemeenschap en het aanbod aan gevarieerde werkzaamheden spelen hierin een belangrijke rol.

Zingeving is een begrip dat veelvuldig gebruikt wordt maar het is lastig te vatten wat het precies betekent. Vanuit psychologische optiek is zingeving een procesmatig gebeuren, waarbij het individu betekenis en waarde toekent aan het eigen leven in zijn totaliteit of aan aspecten van het eigen leven, en dat mede tot stand komt in de interactie van het individu met diens sociale omgeving. De nadruk ligt op het eigen bestaan, op het 'zelf', een standpunt dat ook vanuit de humanistische invalshoek wordt gehuldigd.

Maar ook andere personen, groepen en grotere sociale eenheden kunnen kaders aanreiken volgens welke men het bestaan zin kan geven. Dit kan een levensbeschouwing zijn met al dan niet een religieus of godsdienstig karakter.

Uit de literatuur wordt duidelijk dat voor het welbevinden van de mens de bronnen van zin met zoveel mogelijk dimensies van het bestaan moeten corresponderen. Het gaat dan om de domeinen lichaam en geest, sociale relaties, materiële zekerheid, arbeid en presteren, waarden, inspiratie en natuur.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat een boerderij mogelijkheden biedt om mensen te ondersteunen in hun zoektocht naar zin. Zo biedt de boerderij een natuurlijke omgeving met rust en ruimte, mogelijkheden om deel te nemen aan werkzaamheden en veel vrijheid voor het individu met tegelijkertijd de mogelijkheden tot het beleven van gemeenschap. Specifieke kenmerken van een boerderij kunnen ingezet worden bij het ontwikkelen van activiteiten welke de zinzoekers ondersteunen in hun zoektocht naar zin. Genoemd worden o.a. (pastorale) wandelingen, workshops, creatieve werkvormen zoals schilderen, maken van schrijfofdrachten. Ook de aanwezigheid van een (buiten) kapel, huisaltaar, labirint, en het plaatsen van meditatieve teksten bij kruiden, planten, wordt gesuggereerd. Daarnaast kunnen, vanuit de mogelijke godsdienstige

achtergrond van de boer, ook activiteiten worden georganiseerd die een duidelijke godsdienstig karakter hebben. Uit dit onderzoek komen de volgende voorbeelden naar voren: een bijbelse tuin, bijeenkomsten van een huisgemeente, gebedsbijeenkomsten of een alfagroep voor en door jongeren.

Door deze gevarieerde activiteiten op een zingevingsboerderij aan te bieden wordt aangesloten bij de verschillende dimensies van het bestaan van de mens, waardoor hun ervaring van zin vergroot kan worden.

Om deze activiteiten methodisch verantwoord te laten ontwikkelen en uitvoeren is het raadzaam om hiervoor een professional in te schakelen. Een HBO-theoloog met pastorale, agogisch/educatieve, liturgische en missionaire competenties zou hiervoor in aanmerking komen.

1. INLEIDING

1.1 Kader

Het Lectoraat Theologie & Levensbeschouwing van de Christelijke Hogeschool Windesheim heeft een verzoek tot onderzoek gekregen van de heren Arjan Montenay en Ronald van de Vliet. Zij zijn een boerderij aan het opzetten, genaamd 'Op Aarde', waarop ze landbouw, zorg en zingeving willen combineren. De combinatie van landbouw en zorg is door henzelf al goed in kaart gebracht. Ze hebben met name behoefte aan meer kennis inzake een goede implementatie van de factor zingeving in hun project.

Ik heb dit onderzoek op mij genomen vanwege mijn grote belangstelling voor en betrokkenheid bij zowel de landbouw alsook zingeving.

1.2 Probleemstelling

Sinds de jaren 90 is er in Nederland een snel groeiende tendens van het verbinden van landbouw met andere functies zoals zorg, recreatie en educatie. Hierbij sluit men bij maatschappelijke trends zoals aandacht voor duurzaamheid, veranderende eetcultuur, resocialisering van zorg en belangstelling voor zingeving. Hiermee zijn ook verschillende doelen gediend, zoals verbreding van de economische basis van de landbouw, het verbeteren van de zorg en het revitaliseren van het platteland. De overheid stimuleert deze ontwikkeling krachtig, getuige onder andere de activiteiten van een Taskforce Multifunctionele Landbouw (TMFL).

In een recent rapport van deze TMFL is de 'zingevingboerderij' aangemerkt als een kansrijke nieuwe dienst in de multifunctionele landbouw. De mensen van 'Op Aarde' willen zo'n nieuwe dienst ontwikkelen. Er is een projectplan, waarin de contouren van de beoogde zingevingboerderij zijn geschetst. In het projectplan is sprake van het opzetten van zingevingactiviteiten op de boerderij. Men denkt aan retraites, cursussen, lotgenotenbijeenkomsten, verwerking van rouw en verlies en aan stilte en meditatie. De boerderij moet nog worden opgebouwd.

De mensen van 'Op Aarde' hebben dus behoefte aan meer kennis over de vraag hoe de genoemde activiteiten inzake zinbeleving en zingeving het beste opgezet kunnen worden. Dat sluit vragen in omtrent de opbouw van de boerderij, het opzetten van een activiteiten-programma, van een adequaat team en van een goed netwerk met relevante betrokkenen (personen of organisaties). Er zijn in Nederland al enkele boerderijen met incidentele zingevingactiviteiten.

1.3 Doelstelling en type onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om de kennis te genereren die zingevingsboerderij in oprichting 'Op Aarde' nodig heeft om het aspect zingeving uit het projectplan te realiseren.

Het gaat hier om een merendeels kwalitatief verkennend en beschrijvend onderzoek.

1.4 Vraagstelling

Dit onderzoek moet de volgende hoofdvraag beantwoorden:

Hoe kan op zingevingsboerderij 'Op aarde' in oprichting de beoogde zingevingscomponent op een verantwoorde manier worden vorm gegeven?

Daarbij zijn de volgende deelvragen te onderscheiden:

- *Hoe zijn boerderij en zingeving met elkaar te verbinden?*
- *Wat voor activiteiten dienen op de zingevingsboerderij te worden georganiseerd?*
- *Hoe moeten deze activiteiten methodisch worden aangepakt?*
- *Welke doelen moeten daarmee worden nagestreefd?*

1.5 Onderzoeksopzet en methodiek

Allereerst heb ik, om mijn onderzoeksopzet scherp te krijgen, een globaal, verkennend literatuuronderzoek uitgevoerd. Vervolgens heb ik dit literatuuronderzoek uitgebreid en verdiept. Op basis van dit uitgebreide literatuuronderzoek heb ik 'landbouw' en 'zingeving' beschreven. De gevonden informatie heb ik gebruikt om de begrippen te operationaliseren voor empirisch onderzoek.

Ook heb ik onderzocht of er reeds eerder onderzoek is gedaan naar zingeving in relatie tot (zorg) landbouw. Dit bleek niet het geval te zijn, waardoor ik op deze wijze geen informatie voor mijn onderzoek heb verkregen.

In de vraagstelling wordt duidelijk waar het onderzoek zich op richt. Om tot een antwoord te komen zijn er verschillende deelvragen geformuleerd. Om deze vragen te beantwoorden heb ik informatie verzameld door het houden van interviews. Het verzamelde materiaal is vervolgens geanalyseerd .

Voor het beantwoorden van de centrale vraagstelling van dit onderzoek heb ik zorgboerderijen die reeds incidenteel zingevingsactiviteiten ontplooiën benaderd. Ook heb ik een interview gehouden met mensen die op een boerderij (zonder productie) zingevingsactiviteiten willen opzetten . Daarnaast heb ik twee coach & consultancy bedrijven, die werkzaam zijn op het terrein van zingeving, benaderd voor het onderzoek. Zij hebben beiden hun medewerking verleend

In dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van een semi-gestructureerde interview methode. Met de verschillende respondenten heb ik een afspraak gemaakt voor een interview. Tijdens dit interview was de topic lijst die ik heb opgesteld de leidraad. Soms leidden antwoorden van de respondenten tot verhelderende vragen die weliswaar afgeleid waren van de topics maar niet als zodanig waren geformuleerd. De gegevens van de interviews zijn hierna verwerkt en gelabeld.

De resultaten van het literatuuronderzoek en de interviews zijn gebruikt om de verschillende deelvragen te beantwoorden. Uiteindelijk leidde dit tot de conclusies waarin het geheel op een samenhangende wijze wordt weergegeven. Tenslotte geef ik puntsgewijs een aantal aanbevelingen.

2. LANDBOUW EN ZINGEVING: EEN LITERATUURVERKENNING

De Nederlandse landbouw heeft verschillende ontwikkelingen doorgemaakt, waarbij de verbinding van landbouw met andere functies vrij recent is. Deze zogenoemde multifunctionele landbouw wordt in dit hoofdstuk beschreven, vooral vanuit het perspectief van de zorglandbouw.

In het tweede deel van het hoofdstuk staat het begrip zingeving centraal waarbij verschillende gezichtspunten aan bod komen.

2.1 *Landbouw*

In de afgelopen dertig jaar is de situatie van de Nederlandse landbouw fundamenteel veranderd. De nadruk is komen te liggen op een efficiënte bedrijfsvoering, zo is een boerderij is een productiebedrijf geworden en boeren worden gezien als agrarische ondernemers. Deze voortdurende aanpassing aan de normen van de marktwerking leidden ertoe dat boeren langzamerhand vervreemdden van de natuur, dat ze hun identiteit dreigden te verliezen.

Gelukkig is er een tegenbeweging opgekomen onder de boeren die de nadruk legt op een andere wijze van produceren. Veel boeren stappen over op biologische landbouw en willen op deze wijze een alternatief bieden voor grootschalige landbouwpraktijken.

Ook zijn er initiatieven ontwikkeld om de positieve aspecten die een boerderij heeft te gebruiken voor andere functies, zoals zorg, educatie en recreatie. Uit onderzoek¹ bleek dat boerderijen bijzondere eigenschappen bezitten die ze hiervoor bij uitstek geschikt maken.

Een boerderij is veelal gelegen in een specifieke omgeving, een landschap dat niet dichtbebouwd is. Het betreft een agrarische omgeving met planten en dieren in de directe nabijheid, waar een bezoeker veel buiten is, letterlijk en figuurlijk de ruimte heeft. Indien men wil kan men een bijdrage leveren aan het productieproces van de boerderij. Het specifieke van een boerderij komt in de verschillende eigenschappen tot uiting.

2.1.1 *Levendig(heid) en levensprocessen*

Een belangrijk aspect van een boerderij is dat het een omgeving ‘vol leven’ is. Op een boerderij komt een bezoeker in contact met planten en dieren, er is

¹ Hassink, J., & Ketelaars, D., (2003) *De bodem onder de zorgboerderij: naar een onderbouwing van de heilzame eigenschappen van een zorgboerderij*. Wageningen: Plant Research International

contact met verschillende mensen die er werkzaam zijn. Door het contact met planten, dieren, het zich onderdeel voelen van een gemeenschap en het van dichtbij ervaren van primaire levensprocessen zoals geboorte, dood, groei, seksualiteit, rang- en pikorde bij de dieren, wordt de leefwereld verrijkt. Met name dieren brengen levendigheid. Dieren brengen ook ontspanning en aanknopingspunten voor gesprekken. Dieren zijn levende wezens, ze hebben verschillende gedragingen, ze prikkelen alle zintuigen: ze maken geluid, ze hebben een speciale geur, ze bewegen en de vacht voelt zacht of stug aan.

2.1.2 Een natuurlijke omgeving

Op een boerderij bestaat de mogelijkheid veel in de frisse lucht en in een natuurlijke omgeving te zijn. Bovendien is er op een boerderij veel ruimte. Dit is met name gunstig voor mensen die letterlijk ruimte willen ervaren.

De indeling van een werkdag en de verbondenheid met de seizoenen geeft het landbouwleven een duidelijke structuur en een vast ritme. De dieren bieden met name vaste werkzaamheden gedurende de dag. De akker- en tuinbouw biedt een vast ritme van werkzaamheden in de verschillende seizoenen: zaai klaar maken van de grond, zaaien, gewas verzorgen, oogsten en oogst verwerken. Dat natuurlijk ritme geeft houvast aan mensen.

2.1.3 Variatie: voor elk wat wils

Op een boerderij vinden gevarieerde werkzaamheden plaats. Een bezoeker kan meedoen of aanwezig zijn bij het verzorgen van de dieren of bij de activiteiten in de tuin- en akkerbouw. Daarnaast kan men kiezen om alleen of met anderen een activiteit te ondernemen. Er zijn mogelijkheden om in een besloten ruimte te verblijven of juist in de buitenlucht waar men zich kan uitleven door bijvoorbeeld hout te hakken. Deze variatie maakt het mogelijk dat iedere bezoeker iets geboden wordt dat passend is voor zijn omstandigheden.

2.1.4 Voorbeeldfiguur

Boer is eigenlijk een archetypisch beeld. Het Griekse woord *georgos* duidt op diegene die de aarde bewerkt en bebouwt, de mens die in goede verbinding staat met de aarde. De boer bebouwt zijn land niet alleen met tarwe of suikerbieten, maar hij bebouwt de aarde zo dat ze tot een huis kan worden voor mensen, een thuis waar mensen zich goed voelen².

² Grün, A., T. Duffhues, H. Pieper, (2010) *Boerenwijsheid: inspiratiebron voor een duurzame samenleving*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.

De boer³ is voor veel bezoekers het boegbeeld op de boerderij. Hij is de intermediair tussen de bezoeker, de gewassen, de dieren en het bedrijf. Zijn enthousiasme, liefde en kennis voor en van de dieren en gewassen zijn z'n gereedschap bij de begeleiding van de bezoekers. Hierdoor laat hij de bezoekers zich thuis voelen, zodat ze zich onderdeel voelen van het 'thuis' dat de aarde voor hen zou moeten zijn. Daarmee heeft de boer een belangrijk functie voor degenen die voor kortere of langere tijd op de boerderij verblijven.

2.2 Zingeving

Hoewel zin en zingeving veelgebruikte termen zijn, is het lastig te vatten wat ze precies betekenen. Desondanks zullen de meeste mensen aanvoelen dat zingeving voor ons van essentieel belang is. Zo geeft een uitspraak als 'de zin van het leven' weer dat zin naar iets heel wezenlijks verwijst, naar een hoger of hoogste doel dat ons leven richting geeft. Wanneer we zin ervaren, lijkt alles op zijn plaats te vallen. Vaak is er op zulke momenten een gevoel van heelheid of verbondenheid met de wereld. Wanneer we praten over de ervaring van zin, dan gebruiken we niet voor niets woorden als 'samenhang', 'betekenis', 'heelheid', of 'verbondenheid'.

Het verlangen naar zin is essentieel voor mensen en daarom zou je de mens een zinzoekend wezen kunnen beschouwen, als een wezen dat betrokken is op de vraag: 'is mijn leven, mijn bestaan de moeite waard?' Maar deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, zingeving is vaak een levenslange zoektocht en worsteling.

2.2.1 Een gelaagd begrip

De term zingeving is een begrip dat moeilijk toepasbaar is. Hieraan kan enigszins tegemoet gekomen worden door de gelaagdheid ervan te onderkennen. Zo valt te onderscheiden tussen drie zingevingsniveaus, die elkaar kunnen overlappen, namelijk instrumentele, intrinsieke en ultieme zingeving.

Instrumentele zingeving als eerste niveau heeft te maken met de ontplooiing van doelgerichte activiteiten, die tastbare resultaten opleveren. Veel mensen ervaren het uitvoeren van een nuttige taak als zinvol en zingevend.

Een ander niveau van zingeving is het intrinsieke niveau. Dit niveau is niet resultaatgericht, het gaat om zaken die een waarde in zichzelf hebben. Per persoon verschilt de invulling hiervan, waarbij gedacht kan worden aan relaties, zorg voor een ander, lichaamsverzorging, creativiteit, muziek, sport, spel,

³ hiermee wordt tevens de boerin bedoeld.

passies en allerlei vormen van vrijetijdsbesteding. Het ervaren van zin op intrinsiek niveau kan helpen om het eigen bestaan (weer) als betekenisvol en de eigen persoon (weer) als waardevol te zien.

Tenslotte het derde niveau, ultieme zingeving. Hier spelen ultieme waarden, levensoriëntatie en spiritualiteit een rol. Zingeving op dit niveau vindt meestal plaats in het kader van iemands levensbeschouwing of levensvisie⁴.

2.2.2 Zingeving vanuit psychologisch perspectief

Munnichs en Nies⁵ zijn het erover eens dat er geen conceptuele eensgezindheid bestaat over het begrip zingeving. Men zou zingeving kunnen beschrijven als een zinvol, minder zinvol of zinloos ervaren van het eigen bestaan, of aspecten daarvan.

Het zoeken naar en het geven van zin is niet altijd een bewust proces. Vaak lijkt zin bijna vanzelfsprekend aanwezig, verweven met het alledaagse leven in bijvoorbeeld de dagelijkse bezigheden en de relaties met familie en vrienden. De expliciete zinvraag dringt zich vooral op in uitzonderlijke situaties, die je als grens- of overgangssituaties zou kunnen betitelen. Dit kunnen ervaringen van vergankelijkheid zijn, waarbij de dood de uiterste grens is. Maar ook andere grenssituaties of overgangssituaties zoals het aanbreken van een nieuwe levensfase, de ontdekking van een andere cultuur, opname in een zorginstelling kunnen aanleiding geven tot bezinning.

Grenservaringen kunnen het begin zijn van een jarenlange worsteling, bijvoorbeeld wanneer iemand een geliefde verliest of na een ernstig ongeluk moet leren leven met beperkingen. Zo iemand bevindt zich vaak in een zingevingscrisis; het leven heeft zijn vanzelfsprekendheid verloren en iemand weet niet meer goed wie hij is of wat hij met het leven aanmoet. Iemand is niet of maar nauwelijks in staat om nieuwe gebeurtenissen een plek te geven.

Grenservaringen zijn niet per definitie negatief of bedreigend. Ze bieden, naast onrust en onzekerheid, ook mogelijkheden tot groei, heling en verandering. Er ontstaat een opening en daarmee een nieuw (levens)perspectief. Het resultaat kan zijn dat iemand zijn leven een andere wending geeft en tot het besef komt wat echt en waardevol is.

Vanuit psychologische optiek is zingeving een procesmatig gebeuren, waarbij het individu betekenis en waarde toekent aan het eigen leven in zijn totaliteit of

⁴ Bos, T. (2009). Advisering in levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit. In Doolaard, J. (red.). *Nieuw handboek geestelijke verzorging* (pp. 308-317). Kampen: Kok.

⁵ Nies, H. en Munnichs, J. in: *Het begrip zingeving*, uit: Nies, H., Munnichs, J., Stevens, N., Buijssen, H., *Zingeving en ouder worden: een literatuur-review*, Intern Rapport, Intervakgroep Sociale Gerontologie, KU, Nijmegen, 1983, in: Munnichs, J., Uildriks, G., (red.), *Psychogerontologie: een inleidend leerboek over ouder worden, persoonlijkheid, zingeving, levensloop en tijd, sociale context, gezondheid en interventie*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1989, 53

aan aspecten van het eigen leven, en dat mede tot stand komt in de interactie van het individu met diens sociale omgeving⁶. Hierbij zijn cognitieve, motivationele en affectieve aspecten van belang. Een definitie die het procesmatige van persoonlijke zingeving in beeld brengt is de volgende:

‘zingeving is de zoektocht naar orde, samenhang en richting in het bestaan (cognitief), het nastreven van doelen die de moeite waard zijn (motivationaleel) en daaraan voldoening beleven (affectief)’⁷

Zingeving kan zowel een actief als een passief karakter hebben of anders gezegd: zin is iets dat we actief geven als dat ons gegeven of geschonken wordt. Passieve zingeving verwijst naar de ervaring of beleving van zin, die ligt in het gevoel van verbondenheid met iets dat groter is dan het zelf en dat voor ons een bepaalde waarde vertegenwoordigt. Deze zinervaring kunnen we niet afdwingen of forceren. We kunnen ons er hooguit voor open stellen, bijvoorbeeld door de rust te nemen van dingen te genieten of bewust ruimte te maken voor nieuwe mensen en ervaringen. Deze ontvankelijkheid of overgave vormt een voorwaarde, maar nooit een garantie voor het ervaren van zin⁸.

Dat de zinervaring zich aan onze invloed onttrekt betekent niet dat zin volledig aan het toeval is overgeleverd. Zingeving kent ook een actieve, daadwerkelijke zin gevende component waarin we actief proberen de zinervaring in stand te houden door steeds de verbintenis met wat voor ons van waarde is te voeden en aan te blijven gaan.

2.2.3 Zingevingssystemen en levensbeschouwingen

Ook reiken andere personen, groepen en grotere sociale eenheden kaders aan, volgens welke men het bestaan kan interpreteren en zin geven. Dit kan een godsdienst zijn, maar ook ideologieën en levensbeschouwingen kunnen als een gemeenschappelijk zingevingssysteem fungeren.⁹

Een levensbeschouwing is een specifieke vorm van zingeving. Het is één mogelijke invulling van het zingevingssysteem, want niet alle mensen hebben een levensbeschouwing.

⁶ Leijssen, M. (2004). Zingeving en zingevingssystemen vanuit psychologisch perspectief. In M. Leijssen, *Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (pp. 241-268). Leuven: Universitaire Pers Leuven.

⁷ Leijssen, M. (2004), a.w., 246 (Reker & Wong).

⁸ Lange, F. de (1992), a.w., 22

⁹ Dobbelaere, K., *Godsdienst, religie en zingevingssystemen*, Tijdschrift voor Sociologie, 3: 25-43, 1982, in: Munnichs, J., Uildriks, G., (red.), a.w., 53-54.

Hijmans¹⁰ omschrijft levensbeschouwing als ‘de min of meer uitgewerkte opvattingen (‘filosofie’) van een individu, die binnen het kader van een bestaansinterpretatie dienen als verklaringsgrond, als legitimatie en als expliciteer van het doen en laten in het leven en de wereld’. Levenservaringen worden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van dit kader, dat ook ‘antwoorden verschaft op zijns- en bestaansvragen’.

Een levensbeschouwing wordt volgens Hijmans gekenmerkt door een symbolische dimensie, waarbij het hier en nu overschreden wordt. Het eigen leven wordt op deze symbolische dimensie betrokken via een ‘taak’- of ‘opdracht’-besef. Een levensbeschouwing is nooit alleen maar hoogstpersoonlijk maar bouwt voort op een (sub-)culturele achtergrond. De essentiële elementen van de levensbeschouwing worden - individueel en binnen de (sub)cultuur - gecultiveerd. Op die manier worden ze, ondanks hun ongrijpbaarheid, actief in stand gehouden. De levensbeschouwing heeft ten slotte ook een zekere reikwijdte: zij is relevant voor verschillende levensterreinen en ze heeft op die manier overkoepelingsmogelijkheden. Het is een zingevingssysteem met een brede reikwijdte.

Volgens deze omschrijving kunnen godsdienst en religie, maar ook new age-stromingen en ideologieën functioneren als levensbeschouwingen.

Een zingevingssysteem kan dus al dan niet levensbeschouwelijk zijn. Binnen het levensbeschouwelijke zingevingssysteem kan er verder gedifferentieerd worden naargelang het religieus of godsdienstig karakter van de levensbeschouwing¹¹.

Uit de omschrijving van de levensbeschouwing bleek reeds dat een levensbeschouwing niet noodzakelijk religieus of godsdienstig is. Enkel wanneer de symbolische dimensie van de levensbeschouwing verwijst naar ‘het goddelijke’ in de brede betekenis van het woord, kan een levensbeschouwing getypeerd worden als religieus of godsdienstig.

In onze postmoderne samenleving zijn er heel wat zingevingsbronnen voor handen. De privatisering van zingeving houdt in dat het aan het individu wordt overgelaten om al dan niet te kiezen voor één bepaald ‘zingevingssysteem’. Individuen kunnen ook terugvallen op verschillende zingevingsbronnen, iets wat in de praktijk veel gebeurt. Dit gaat meestal niet eens erg bewust. In het dagelijkse leven is zingeving iets wat vrij impliciet verloopt: het is min of meer een kwestie van gewoonte.

Deze visie op de verhouding tussen zingevingssysteem en godsdienst sluit aan bij de manier waarop sommige godsdienstsociologen godsdienst

¹⁰ Hijmans, E.J.S. (1994). *Je moet er het beste van maken: een empirisch onderzoek naar hedendaagse zingevingssystemen. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen*. Nijmegen: Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen

¹¹ Zie Bijlage I.

conceptualiseren. Binnen de godsdienstsociologie worden sociaal gedeelde en geobjectiveerde ‘zingevingssystemen’ bestudeerd. Godsdienst is volgens Dobbelaere een specifiek zingevingssysteem. Het gaat met name om een zingevingssysteem dat ‘verankerd ligt in God’ en dat ‘gekenmerkt wordt door een geloofssysteem dat gedragen wordt door morele en rituele praktijken’¹². Godsdiensten zijn dus specifieke vormen van zingevingssystemen.

Vanuit de humanistische discipline is vorig jaar een studie naar de humanistische bronnen van zin verschenen¹³. Alma en Smaling brengen daarin de verscheidenheid van zingeving in kaart, waarbij ze uiteindelijk tot een definiëring komen die sterk de autonomie van het individu benadrukt. Verschillende aspecten van zingeving komen tot uiting in de uiteindelijke definiëring die ze van het begrip geven:

*‘Zingeving is een persoonlijke verhouding tot de wereld waarin het eigen leven geplaatst wordt in een breder kader van samenhangende betekenissen, waarbij doelgerichtheid, waardevolheid, verbondenheid en transcendentie worden beleefd, samen met competentie en erkenning, zodat ook gevoelens van gemotiveerd zijn en welbevinden worden ervaren’*¹⁴

Zowel de definitie van Leijssen alsook bovenstaande definitie van Alma en Smaling legt de nadruk op de beleving en ervaring van het individu. In welke mate het bestaan (of handeling, gebeurtenis) als zinvol wordt ervaren hangt samen met of en hoe de mensen daarbij hun individuele bestaan in een groter geheel weten te plaatsen (*zin als betekenis*) en of en hoe ze een doel geven aan hun dagelijkse bestaan (*zin als doelgerichtheid*) en de mate waarin mensen in hun bestaan gelukssensatie of voldoening ervaren (*zin als ervaring van voldoening*).

Voor mijn onderzoek is deze definiëring een goed uitgangspunt echter dan wel in combinatie met een ander element dat tot nu toe onvermeld is gebleven. Mooren¹⁵ noemt dit ‘a need for comprehensibility’, de behoefte de wereld om je heen te begrijpen en te kunnen verklaren. Ook is het in het kader van dit onderzoek van belang om een meer op anderen gerichte behoefte toe te voegen: ‘a need for connectedness’ in de zin van behoefte aan contact, vereniging, overgave. Hierdoor komt het accent ook te liggen op de gerichtheid op de ander en/of het andere en niet op controle, beheersing, dominantie, eigenbelang en zelfversterking. Bij dit laatste gaat het om de bereidheid om tot overgave, het laten gebeuren, laten zijn en zorgzaamheid.

¹² Dobbelaere, K., *Godsdienst, religie en zingevingssystemen*, Tijdschrift voor Sociologie, 3: 25-43, 1982, in: Munnichs, J., Uildriks, G., (red.), a.w., 35

¹³ H.Alma, A.Smaling (2010), *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*.

¹⁴ Alma, H., & Smaling, A., a.w., .23

¹⁵ Alma, H., & Smaling, A., a.w., 19.

2.2.4 Diversiteit en totaliteit van bestaansdimensies

Het is van belang dat bronnen van zin met zoveel mogelijk dimensies van het bestaan corresponderen. Dat wil zeggen met de fysische, de psychische, de sociale en de transcendente dimensie van het bestaan¹⁶.

Marcoen¹⁷ gaat ervan uit dat menselijk welbevinden een totaliteit vormt, met daarin te onderscheiden dimensies. Genoemd worden: lichaam en geest, sociale relaties, materiële zekerheid, arbeid en presteren en waarden en inspiratie. Er kan zinverlies optreden op bepaalde dimensies, bijvoorbeeld op het fysieke, wat dan vervolgens door een andere dimensie gecompenseerd kan worden. Daarbij lijkt het erop dat de existentiële dimensie of transcendente dimensie te functioneren als laatste dam tegen een algehele teloorgang van het subjectieve welbevinden.

Deze theoretische visies op het begrip ‘zingeving’ zijn een bepaalde weergave van het begrip. Vanuit de psychologische discipline wordt dit vooral betrokken op het ‘eigen’ bestaan, met de nadruk op het ‘zelf’, in interactie met de sociale omgeving. De mens ‘geeft’ zin aan iets en stelt zijn ‘eigen’ verklaringsschema’s samen, afhankelijk van de behoefte op dat moment. De humanistische invalshoek bevestigt dit. De autonomie van het individu is de dominante, onderliggende waarde. Mooren geeft hieraan een toevoeging door te wijzen op de behoefte van mensen aan overgave, het laten zijn.

Geconcludeerd kan worden dat de term zingeving een complex begrip is, dat op verschillende manieren ingevuld kan worden. Voor dit onderzoek maak ik gebruik van de definitie van Alma en Smaling, met de aanvulling die Mooren geeft. Hieraan relateer ik de verschillende dimensies die door Marcoen genoemd worden waardoor een kader wordt gegeven van waaruit het onderzoek is opgezet¹⁸.

2.2.5 Zingeving en religie

Religieuze, maar ook filosofische overtuigingen kunnen een bijdrage leveren aan het uitbouwen van zingeving. Ervaringen van schoonheid in de natuur, kunst en muziek kunnen mensen op een positieve wijze in verbinding brengen met het grotere leven rondom hen.

Religie kan een belangrijke rol spelen bij het zin geven aan het leven.

¹⁶ Leijssen, M., a.w.

¹⁷ Marcoen, A., Grommen, R., & Ranst, N., van (red.). (2006). *Als de schaduwen langer worden: psychologische perspectieven op ouder worden en oud zijn*. p.347.

¹⁸ Zie hiervoor Bijlage II

Het gaat dan om het besef dat ons eigen leven met al zijn hoogte- en dieptepunten verbonden is met een brede en positieve levensstroom, die fundamenteel goed is, en waarin we vertrouwen kunnen hebben. Het kan ook een antwoord vormen op de vraag naar zin, naar het waarom. Bij deze omschrijving wordt religie opgevat als een zingevingssysteem, het is een functionele benadering. Het gaat er dus om welke functie religie heeft in het leven van mensen (steun, troost, houvast). Deze benadering biedt bij dit onderzoek het meeste houvast; het onderzoek richt zich immers op de vraag op welke wijze de zingevingcomponent vorm kan worden gegeven. Daarbij staat niet de inhoud van het geloof (wat wordt geloofd) centraal, maar wat geloven bij mensen bewerkstelligen kan. Deze functionele benadering zoekt naar het overeenkomstige tussen religies door op het resultaat, dus dat wat het religieuze bewerkstelligt, te letten. Dit sluit aan bij de postmoderne beleving, waar religie veelal functioneel wordt opgevat, het moet betekenis hebben voor het individu¹⁹.

Volgens Van Knippenberg²⁰ heeft iedereen een vaag besef van iets transcendent. Men ervaart dat het persoonlijke leven niet allesomvattend is maar niet iedereen is zich daar evenzeer van bewust, en niet iedereen geeft aan dat feit dezelfde invulling.

Volgens hem kent het christendom een maximaal transcendentiebesef : het persoonlijk leven komt voort uit een creatieve kracht die voorafgaat aan elk initiatief van mensen en die uitloopt op een toestand die de voltooiing is van wat in het scheppingsmoment besloten lag. Dit transcendentiebesef omvat en overstijgt het levenstraject, ontgrenst de levensloop en is er het tegenovergestelde van. Het leven zoals wij het hier en nu ervaren is dan slechts een passage, een deel in het geheel.

Binnen het christendom kan het beleven van een relatie met God, het zich gedragen weten, een wezenlijke basis voor vertrouwen . Geloven dat God de mens uittilt boven de zinloosheid, maakt de draagkracht van mensen groter.

De Lange²¹ beschrijft dat zingeving van belang is als mensen in hun levenssituatie op harde en onherroepelijke grenzen stuiten, als er niets meer te doen of te veranderen valt, alleen nog iets te accepteren en te duiden. Niet alles is op te lossen, het vinden van een verhouding tot het onbegrijpelijke en mysterieuze van levensgebeurtenissen is vaak de taak.

¹⁹ Tuin, L. van der & Zilfhout, P. van, (2011). *De nieuwe kleren van religie: teksten van de expertmeeting en het college bij gelegenheid van het afscheid van Leo van der Tuin.*, 64-65

²⁰ Knippenberg, T. van., (2008). *Existentiële zielzorg: tussen naam en identiteit.* , 37 – 46.

²¹ Lange, F. de. (2007). *De mythe van het voltooide leven: over de oude dag van morgen.*, 74

2.2.6 Zoektocht naar zin

In het najaar van 2003 werd door het onderzoeksbureau Motivaction aan 2021 Nederlanders gevraagd naar wat zij als ‘zin van het leven’ zien. Dit werd gekoppeld aan waarden, beleving en leefstijl. De Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) analyseert de uitslag van dit onderzoek in haar rapport ‘Geloven in het publieke domein’ (2006).²² In deze ‘verkenning’ wordt gesproken van ‘een religieuze transformatie, waarin een eerdere kerkgebonden zingeving verdwijnt’.²³ Het rapport geeft in de begripsverkenning geen definitie van zingeving maar omschrijft het als een algemene en nog meer overkoepelende term dan religie en levensbeschouwing. Zingeving wordt dan opgevat als ‘de diepere betekenis die Nederlanders aan hun leven geven, en hoe zij dit tot uiting brengen’ Kronjee en Lampert, mede auteurs van het WRR-rapport, verbinden zingeving aan basiswaarden, beleving en leefstijl.²⁴

Ongeveer een derde van de Nederlanders beschouwt zichzelf op dit moment als lid van een religieuze of levensbeschouwelijke groepering, en men verwacht dat dit percentage verder terug zal lopen. Daarnaast is er een categorie van zogenaamd ‘spiritueel ongebonden’ mensen, die hun eigen levensbeschouwing samenstellen aan de hand van verschillende tradities – levensbeschouwelijke ‘bricolage’ noemt men dat. Zij bidden, lezen mystieke auteurs en voeren allerlei rituelen uit buiten traditionele religieuze contexten om. Ook binnen religieuze organisaties zelf gaat men op een meer geïndividualiseerde wijze met tradities om.

Duidelijk komt naar voren dat de geïstitutionaliseerde christelijke religie in Nederland op steeds minder belangstelling mag rekenen. Dit betekent niet dat de Nederlandse bevolking geen interesse meer heeft in zingeving en spiritualiteit. Integendeel zelfs. Op de stelling ‘Ik heb er behoefte aan af en toe de zin van mijn leven te overdenken’, reageert 79 procent van de respondenten bevestigend. Ook voelen veel mensen zich verbonden met een geestelijke kracht en antwoordt een groot deel van de respondenten bevestigend op de vraag of ze wel eens de aanwezigheid van een hogere kracht hebben ervaren. De onderzoekers spreken in hun rapport over de opkomst van een ‘postmoderne spiritualiteit’. Kenmerken hiervan is dat mensen hun band met het hogere als een persoonlijke aangelegenheid zien, dat de nadruk ligt op de innerlijke ervaring en dat mensen in hun spirituele zoektocht putten uit verschillende bronnen, in plaats van zich met een bepaalde religie te verbinden.

²² Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee & R.J.J.M. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. Ook beschikbaar via www.wtr.nl.

²³ Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee & R.J.J.M. Plum (red.), a.w., 69.

²⁴ Donk, W.B.H.J. van de, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee & R.J.J.M. Plum (red.), a.w., 68, 171.

Veel mensen zijn op zoek naar de zin van hun leven waarbij ze zich afkeren van dogmatische stellingen en theologische discussies. ‘Iets’ lijkt dan de grootste gemene deler voor gesprekken tussen aanhangers van verschillende religieuze tradities. Men is getroffen door ‘iets’ in de alledaagse werkelijkheid en ervaart dat dit de werkelijkheid overstijgt²⁵.

Deze zoektocht naar zin, naar geestelijk welbevinden vindt binnen en buiten de kerkelijke instituties plaats. Mensen zoeken naar een bron van betekenis die het eigen bestaan overstijgt en willen daarbij ondersteund worden. Deze ondersteuning kan op verschillende manieren en op uiteenlopende locaties plaatsvinden.

²⁵ Jansen, M., (2008). *Wie zijn wij dan? : over erkenning en verbondenheid tussen mensen die alles, bijna niets, een beetje of heel veel geloven.*, .42 e.v.

3. CONTEXT VAN HET ONDERZOEK

In dit hoofdstuk schets ik de context van het onderzoek. Na een kort overzicht van de ontwikkelingen van de Nederlandse multifunctionele landbouw beschrijf ik de zingevingsboerderij ‘Op Aarde’.

3.1 Multifunctionele landbouw

Sinds de jaren 90 is er in Nederland een snel groeiende tendens van het verbinden van landbouw met andere functies, de zogenoemde multifunctionele landbouw. Tot de multifunctionele landbouw behoren agrarische bedrijven die naast hun veehouderij-, akkerbouw- of tuinbouwbedrijf ook andere activiteiten uitoefenen, die gekoppeld zijn aan het primaire landbouwbedrijf. Deze activiteiten zijn zorglandbouw, recreatie, agrarische kinderopvang, boerderijeducatie, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of de productie en verkoop van streekproducten.

De basis voor multifunctionele landbouw werd zo’n tien tot vijftien jaar geleden gelegd door een groep pioniers. Ze constateerden een groeiende kloof tussen stad en platteland en problemen met de maatschappelijke inbedding van het agrarisch bedrijf. Ze bedachten allerlei nieuw product-markt-combinaties die vanuit de cultuur, locatie en veelzijdigheid van het agrarisch bedrijf meerwaarde konden hebben voor de maatschappij. Hierbij reageerden ze op kansen en knelpunten in de productielandbouw en op signalen uit de samenleving. In de Nederlandse samenleving drong langzaam het besef door dat de balans tussen stad en platteland verstoord was. Men wenste een betere toegankelijkheid tot het platteland zodat het weer mogelijk werd om te genieten van de rust en ruimte. Ook vroeg men aandacht voor de natuur en het landschap. De Nederlandse burger wilde ten aanzien van het productieproces de nodige transparantie. Daarbij kwam de wens tot lokaal geproduceerde, smakvolle producten. Respect voor dieren stond hoog aangeschreven en men wilde graag contact met de boer of boerin.

Deze door de pioniers bedachte concepten zijn de laatste tien jaar doorontwikkeld, zowel door groepen en ondernemers van binnen alsook van buiten de agrarische sector. Er zijn institutionele structuren (netwerken) ontstaan waarin kennis en expertise worden gedeeld. De overheid stimuleert deze ontwikkeling krachtig, getuige onder andere de oprichting van een Taskforce Multifunctionele Landbouw. Deze Taskforce werd in 2007 door de toenmalige minister Verburg (Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) ingesteld met als opdracht om belemmeringen en kansen aan te pakken die vanuit de

samenwerking tussen private en publieke partijen ontstaan. Daarnaast stimuleert ze nieuwe initiatieven waar dat nodig mocht zijn.

Recent onderzoek van de Universiteit van Wageningen ²⁶ heeft aangetoond dat er in de diverse bestaande sectoren binnen de multifunctionele landbouw nog flinke groei mogelijk is. Daarnaast is onderzocht of er naast de bestaande sectoren ook nieuwe mogelijkheden, nieuwe vormen van multifunctionele landbouw te realiseren zijn. Belangrijk hierbij was dat deze vormen economisch en sociaal potentie dienden te hebben en ze, eventueel met ondersteuning van de Taskforce Multifunctionele Landbouw, verder zouden kunnen uitgroeien tot een volwaardige deelsector.

Eén van de nieuwe diensten of mogelijkheid voor een nieuwe dienst die naar voren kwam was de ‘zingevingboerderij’. De zingevingboerderij biedt mogelijkheden tot retraite of zingeving op de boerderij, bijvoorbeeld door het inrichten van een stiltecentrum of meditatie ruimte.

Een conclusie die de onderzoekers trekken is dat onder andere de zingevingboerderij een grote potentie zal hebben in termen van bijdragen aan maatschappelijke verbinding en economische rentabiliteit. Zo zullen er nieuwe verbindingen tussen boer en burger, stad en platteland komen. Een zingevingboerderij sluit aan bij maatschappelijke behoeften zoals aandacht voor duurzaamheid, veranderde eetcultuur, resocialisering van zorg en uiteraard belangstelling voor zingeving.

Aanbevolen wordt om de ontwikkeling van deze nieuwe dienst te ondersteunen door ondermeer experimenteerruimte en subsidiëring te creëren²⁷.

3.2 Zingevingboerderij ‘Op Aarde’

Arjan Monteny en Ronald van de Vliet zijn twee ondernemers die plannen hebben gemaakt om boerderij ‘Op Aarde’ te starten. Dit moet een uniek bedrijf worden waarop het boerenbedrijf gecombineerd zal worden met zorg, verblijf en zingeving. Uniek, omdat deze laatste component geheel nieuw is binnen de multifunctionele landbouw en nog volledig ontwikkeld dient te worden. De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft ‘Op Aarde’ als kraamkamerproject aangemerkt, waarbij gelden beschikbaar zijn gesteld voor onderzoek naar de uitwerking van de zingevingcomponent op een productiebedrijf.

De mensen van Op Aarde hebben een ondernemingsplan geschreven²⁸ waarin de verschillende bedrijfsonderdelen uitvoerig worden toegelicht. Het onderdeel

²⁶ Caron-Flinterman, F., F.van Alebeek, D.de Jong. (maart 2010) *Nieuwe diensten in de multifunctionele landbouw*. Wageningen: UR Livestock Research.

²⁷ Caron-Flinterman, F., F.van Alebeek, D.de Jong, a.w.

zinggeving vormt hierop een uitzondering, dat zal pas na dit onderzoek worden beschreven.

Op Aarde gaat bestaan uit vier bedrijfsonderdelen: Zaai, Zorg, Zin en Zijn. Deze bedrijfsonderdelen staan bedrijfseconomisch op zichzelf maar zijn in hun aard en activiteiten met elkaar verbonden.

Zaai

Dit is de productie van authentiek en puur voedsel op het akkerbouw- en vollegrondsgroentebedrijf.

Zorg

Op Aarde zal dagverzorging en dagopvang gaan bieden aan ongeveer twaalf nog thuiswonende ouderen met psychogeriatrische klachten, met name ouderen die hun wortels hebben op het platteland.

Zin

Het bedrijfsonderdeel 'Zin Op Aarde' bestaat uit twee subonderdelen: organisatieadvies & coaching en zinggeving. Het eerstgenoemde onderdeel is een voortzetting van het huidige bedrijf 'Groeisaam' van Arjan Monteny. Zinggeving is een geheel nieuwe activiteit. Idee achter dit onderdeel is om mensen met hun voeten Op Aarde te verbinden dat wat groter is dan zijzelf. Er zal een plek worden geboden voor activiteiten zoals retraites, lotgenoten bijeenkomsten, verwerking van rouw en verlies, cursussen zinggeving, stilte en meditatie. Dit zowel voor groepen alsook voor individuele gasten. Hiervoor worden verschillende ruimtes ingericht, o.a. een boerderijkapel/stilteruimte.

Zijn

Op de boerderij zullen overnachtingsmogelijkheden worden ingericht. Deze zijn bedoeld voor deelnemers aan de zingevingsactiviteiten maar ook voor recreanten die zich thuis voelen in een rustgevende ambiance. Er worden maaltijden bereid op basis van eigen producten.

In het ondernemingsplan dat de mensen van Op Aarde hebben geschreven zijn de onderdelen Zaai, Zorg en Zijn goed uitgewerkt. Zoals reeds opgemerkt dient dit voor het onderdeel Zin, en dan de zingevingscomponent, nog te gebeuren.

²⁸ Montenay, R., R.van de Vliet, (2010) *Op Aarde: een boerderij met zaai, zorg, zin & zijn. Ondernemingsplan.* Pijnakker.

4. OPZET EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

In dit hoofdstuk ga ik in op de wijze waarop het onderzoek is opgezet en uitgevoerd. Allereerst introduceer ik de respondenten door middel van een korte karakteristiek. Het is goed om deze karakteristiek te lezen, omdat dit het begrip van het volgende hoofdstuk, waarin ze vaak aan het woord zijn, bevordert. Tevens geef ik aan op welke wijze de selectie van de respondenten heeft plaatsgevonden. Vervolgens staat het verzamelen en ordenen van het materiaal centraal waarbij de keuzemomenten die in de ordening plaats hebben gevonden worden toegelicht.

4.1 De respondenten

In het kader van dit onderzoek heb ik met een aantal mensen gesproken die ieder op hun eigen wijze bij multifunctionele landbouw en zingeving zijn betrokken. Het gaat om zes personen, waarvan één echtpaar. Ik heb hen allen uitgebreid geïnterviewd; het echtpaar heb ik samen gesproken. Alle interviews zijn opgenomen en letterlijk getranscribeerd.

Het gaat daarbij om de volgende personen:

IJsbrand Snoeij (<http://www.zorgboerderijparadijs.nl/>)

Boer van zorgboerderij 't Paradijs in Barneveld. Op deze zorgboerderij wordt begeleiding geboden aan licht dementerende ouderen, autistische kinderen en jongeren en mensen met een burn-out of psychische hulpvraag. Dit gebeurt door middel van dagopvang en tijdelijk verblijf in de boerderij die tevens een productietak heeft. Dit alles vanuit een christelijke identiteit.

Hij is momenteel bezig met het aanleggen van een bijbelse tuin om zodoende de christelijke levensbeschouwing van waaruit gewerkt wordt, te verbeelden en zichtbaar te maken.

Anne Stael (www.zienwatonzichtbaaris.nl/)

Coach en counselor van bureau 'Zien wat onzichtbaar is' in Arnhem. Ze heeft een opleiding aan de Universiteit van Wageningen afgerond en is momenteel sterk betrokken bij zingevingsactiviteiten. Haar interesse ligt vooral bij de verschillende manieren waarop mensen hun religie vorm geven. Ze heeft ervaring in het werken met verschillende religieuze en spirituele organisaties, zo werkte ze voor de kloosterorde van de Dominicanen.

Haar bureau gaat met mensen en organisaties de zoektocht aan om op een eigentijdse manier te laten zien wat hen beweegt en dat vorm te geven in (nieuwe) activiteiten.

Rietje van Vlassenaer (www.kleurinzicht.nl/)

Heeft een coach en counseling bureau ‘Kleur InZicht’ te Goirle. Door middel van wandelcoaching gaat zij met mensen een coachtraject aan waarbij de natuur inzichten biedt. Voor haar is de natuur een krachtig middel om mensen te helpen bij het verkrijgen van inzichten en helpen bij het vinden van antwoorden op hun vragen. De methodiek zij bij haar werkzaamheden gebruikt is sterk verweven met zingevingactiviteiten op een boerderij. Zij heeft vorig najaar een wandeling georganiseerd voor belangstellenden van het ‘Huis voor Zingeving’ te Moergestel.

Henk Kievit en Carla Boven

Hebben samen een boerderij ‘De Verbinding’ gekocht in Hattemerbroek. Deze boerderij is niet meer in bedrijf maar zij zijn druk bezig om er een plek van bezinning van te maken. Daarbij willen ze hun professionele achtergrond, hij als therapeut en (kerk)musicus, zij als pastor inzetten om mensen gastvrij te ontvangen. Belangrijk daarbij is dat mensen door middel van activiteiten in gesprek raken over de zin van het leven. De boerderij en de omgeving is daarbij een leidraad.

Ad Visser (www.debuytenhof.nl)

Zorgboer van ‘De Buytenhof’ te Rhoon. Een zorgboerderij waar mensen met een verstandelijke beperking komen werken. Ook biedt het plaats aan mensen met een burn-out of psychische problemen.

Op ‘De Buytenhof’ wordt gewerkt vanuit een christelijke levensvisie waarbij de zorg voor elkaar erg belangrijk is. Gemeenschapsvorming is ook een belangrijk onderwerp waaraan gewerkt wordt.

Dit jaar wil Ad Visser graag gestalte geven aan de uitgangspunten, de bron van waaruit hij werkt. Dit in relatie tot de boerderij, het werken in de natuur.

4.2 Keuze en selectie van geïnterviewden

Voor de beantwoording van de deelvragen en dus ook voor de uiteindelijke beantwoording van de hoofdvraag, was het belangrijk om in contact te komen met mensen die bezig waren met het vormgeven van zingeving. En dan in relatie met een landbouwbedrijf of anders in relatie tot de natuur.

Bij deze zoektocht waren Arjan Monteny en Ronald van de Vliet belangrijk. Monteny heeft vanuit zijn functie als kenniscoördinator van de Taskforce Multifunctionele Landbouw contact met een aantal mensen die belangstelling hebben voor, of betrokken zijn bij de ontwikkeling van zingeving(activiteiten) op een zorgboerderij. Via hem heb ik de namen van de geïnterviewden gekregen met uitzondering van Rietje van Vlassenaer. Haar naam heb ik zelf gevonden

via de website van het ‘Huis voor Zingeving’. Daarop stond dat zij een spirituele wandeling had georganiseerd voor belangstellenden van het Huis voor Zingeving’. Vanwege haar expertise leek het mij goed haar te interviewen, ze zou een bijdrage kunnen leveren aan het genereren van kennis om het aspect zingeving op ‘Op Aarde’ te kunnen realiseren.

Nadat ik zes mensen had geïnterviewd heb ik dit traject voor het onderzoek afgesloten. Niet omdat ik dacht hiermee werkelijk alle belangrijke spelers in het veld van zingeving en multifunctionele landbouw gesproken te hebben. Wel omdat ik met deze respondenten een aardige doorsnee had gevonden. Daarbij speelde bij deze afronding het gebrek aan tijd ook een rol.

4.3 Verzamelen van materiaal

Bij kwalitatief onderzoek is de informatieverzameling een belangrijke fase. Er zijn verschillende methodieken die hiervoor geschikt zijn waarbij ik gebruik gemaakt heb van documentanalyse en interviews²⁹. Documenten in dit onderzoek zijn rapporten en notities van de Taskforce Multifunctionele Landbouw waarin wordt ingegaan op de verschillende aspecten van de multifunctionele landbouw. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van het Ondernemingsplan voor de oprichting van zingevingsboerderij ‘Op Aarde’ geschreven door Arjan Monteny en Ronald van de Vliet.

Voor het interviewen, de tweede methodiek die ik gebruikt heb voor dit onderzoek, had ik een lijst gemaakt met onderwerpen en deelvragen die ik in het gesprek aan de orde wilde brengen. Deze *topiclijst* (zie bijlage) was bedoeld voor eigen gebruik, de respondenten hebben deze lijst niet ingezien.

De topiclijst is zodanig opgebouwd dat met behulp van de vragen een antwoord verkregen kan worden op de verschillende deelvragen en daarmee op de centrale vraagstelling.

Bij het uitwerken van de interviews en het kritisch lezen van de tekst zag ik dat ik niet altijd even consequent ben geweest in het stellen van vragen. Alhoewel ik voor de aanvang van de interviews me ervan bewust was dat ik mijn eigen inbreng tot een minimum moest beperken is dat niet altijd gelukt. Soms ging ik in op de antwoorden van de respondenten door ook mijn eigen ideeën en bespiegelingen over zingeving in te brengen. Bij de analyse van de interviews heb ik mijn eigen inbreng, die soms tot suggestieve vraagstelling leidde, duidelijk gemarkeerd.

²⁹ Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek : handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Voor een interview trok ik gemiddeld twee tot drie uur uit, waarvan doorgaans ruim een uur voor het werkelijke interview dat werd opgenomen. Daarnaast heb ik bij de interviews van de zorgboeren ook de locatie uitvoerig bekeken. Na afloop van elk interview maakte ik aantekeningen om impressies van het gesprek en de locatie vast te leggen. Deze aantekeningen heb ik niet verwerkt in memo's; ze zijn dan ook niet als datamateriaal gebruikt.

4.4 Het labelen en verwerken van het materiaal

Na het transcriberen heb ik de interviews uitgeprint en nauwgezet herlezen. In de kantlijn schreef ik de belangrijkste begrippen uit de interviews. Ook arceerde ik stukken interview. Vervolgens heb ik, met behulp van Baarda e.a.³⁰ stukken tekst gecodeerd. Dit labelen vond ik een moeizaam proces, omdat ik vaak de indruk had dat een label niet altijd recht deed aan de volledige betekenis van de tekst. Uiteindelijk ben ik begonnen door de begrippen die ik in de kantlijn had geschreven als eerste label in een overzicht te plaatsen.

Het eerste interview dat ik heb gehouden met IJsbrand Snoeij, is het basisinterview van waaruit het labelen is begonnen. De labels die ik bij hem vond heb ik ook bij de andere interviews gezocht. Soms bleken ze aanwezig te zijn, maar ik vond ook nieuwe labels hetgeen betekende dat de eerste labeling zeker niet dekkend was voor alle interviews.

Nadat ik alles had gelabeld heb ik de labels ondergebracht bij de vier deelvragen die richtinggevend zijn in dit onderzoek. De onderzoeksvraag bleef daarbij op de achtergrond evenals de doelstelling.

Voor kwalitatief onderzoek is het belangrijk om de intersubjectiviteit vast te stellen. In hoeverre zijn de gevonden resultaten afhankelijk van de persoon van de onderzoeker? In de begeleiding van deze scriptie wordt dit opgevangen door kritische noties van de begeleider die opzet van het onderzoek, de interviews en het labelen op de voet volgt.

³⁰ Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek : handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

5. RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK

In dit hoofdstuk beantwoord ik de deelvragen zoals beschreven in hoofdstuk 1. Voor de beantwoording hiervan maak ik gebruik van de vijf interviews die ik heb gehouden.

Per deelvraag wordt een korte toelichting gegeven over wat er is gevraagd, gevolgd door de resultaten zodat de essentie meteen helder wordt.

5.1 *Een natuurlijke verbinding*

Deelvraag:

Hoe zijn boerderij en zingeving met elkaar te verbinden?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden is aan alle respondenten gevraagd naar hun omschrijving van zingeving. Tevens is daarbij naar de relatie met landbouw en/of een boerderij gevraagd.

Resultaten

Met uitzondering van één respondent, plaatsen alle respondenten het begrip zingeving in een groter levensbeschouwelijk kader. Dit wordt aangegeven met begrippen als religieuze levensovertuiging, levensvisie of identiteit. Onder religieus verstaat men dan een christelijke levensovertuiging, waarbij in twee gevallen duidelijk wordt genoemd dat de Bijbel hierbij als richtsnoer dient. Deel uitmaken van een groter geheel en hieraan zin ontleen is wezenlijk, ‘...dat er een verticale relatie in het leven is, en dat alles zin heeft wat er om je heen gebeurt’ (Ad Visser). Ook roeping wordt genoemd ‘Verder heeft zingeving te maken met je roeping. Vanuit een christelijke levensvisie, de ontmoeting met God, het stil zijn met God. En dingen in jezelf loslaten, moeilijkheden loslaten zodat God ermee bezig kan gaan’ (IJsbrand Snoei). Men staat open voor andere levensbeschouwingen maar is helder in het aangeven van de eigen identiteit ‘Kijk, mijn roots zijn christelijk en ik wil niet in mijn eigen bron spugen. Natuurlijk, andere tradities leveren ook veel, maar mijn bron is nu eenmaal christelijk. En vandaar uit wil ik contact zoeken met andere mensen maar ik wil mijn bron wel geworteld houden’ (Carla Boven).

Het boeren op een boerderij was voor een aantal geïnterviewden een droom die is uitgekomen. Hoofddoel was niet het productieproces zo efficiënt mogelijk te laten verlopen, maar om met de boerderij een bijdrage te kunnen leveren aan het tot stand komen van een betere samenleving. IJsbrand Snoei en Ad Visser hebben dit concreet ingevuld door een zorgboerderij te starten. Daarbij geven

beiden aan dat hun visie op het boeren belangrijk is. Maatschappelijk ondernemen en biologisch boeren zijn voor IJsbrand speerpunten in zijn visie op het boeren. Ad Visser ziet de boerderij als leefgemeenschap, waar mensen tot hun recht kunnen komen ‘...dat je talenten kunt ontwikkelen en aanvullen. Samen heb je veel talenten en in een gemeenschap komt dat tot zijn recht. En dat is wat we hier willen laten zien’ (Ad Visser). Voor Henk Kievit en Carla Boven geldt dit ook, alhoewel zij geen productiefactor op hun boerderij hebben. Zij willen op de boerderij ruimte creëren waarbij ze ‘iets te bieden hebben op het gebied van levensbeschouwing en zingeving’. (Henk Kievit)

De respondenten noemden een aantal bronnen die belangrijk zijn bij de verbinding van zingeving en boerderij. Het gaat om: arbeid, natuur, lichaam en geest en waarden.

Arbeid

De beide zorgboeren noemden arbeid nadrukkelijk: zingeving, betekenis geven aan je leven door prestaties te leveren. Dit is gebaseerd op de bijdrage die de zorgdeelnemers op hun boerderij leveren. Daaruit blijkt dat zinvolle arbeid (leveren van een prestatie) van groot belang is voor het ervaren van zin in hun leven.

De overige respondenten noemden deze bron niet.

Natuur

De natuur werd door alle respondenten genoemd als een zeer belangrijke bron van zingeving in relatie tot een boerderij. Volgens Anne Stael is het zelfs de meest wezenlijke component van een boerderij ‘Want je bent geen klooster, die koppeling met de natuur, volgens mij is dat wat je kracht is, wat je specifiek maakt’.

De stilte, rust en ruimte zijn aspecten van de natuur die door meerdere geïnterviewden werden genoemd. De stilte omdat het mensen uitnodigt tot nadenken, de rust en ruimte maken mensen ook rustiger en ontvankelijker voor allerlei zaken. Rietje van Vlassenaer merkt hierover op: ‘Tijdens het wandelen in de natuur zie je van alles, bijvoorbeeld je ziet een gebogen tak en even later zie je weer een gebogen tak en dan nog een keer. Dat valt je op, je hebt tijd om erover na te denken en het ook uit te spreken. Als coach ga ik hier dieper op in en vraag wat dit betekent, misschien heb je in je persoonlijk leven ook een ‘knik’ in je bestaan ervaren. En wat dit dan betekent. Nou en zo verder. Als coach probeer ik te spiegelen’. Rietje van Vlassenaer merkt bij haar wandelcoaching dat de natuur ervoor zorgt dat de mensen zich opnieuw bewust worden van het meest wezenlijke dat in hen leeft. Daarnaast merkt ze op ‘Je staat ook meer open voor nieuwe ervaringen, je laat je inspireren door wat je omringt. Op die manier kun je makkelijker bestaande patronen doorbreken, je krijgt inzicht in wat je beweegt’.

Op de boerderij zijn de seizoenen goed merkbaar, zowel in de dagelijkse werkzaamheden alsook in het omringende landschap. Alle respondenten noemen de structurering die door de seizoenen wordt aangebracht als een positief onderdeel. Het boerenleven is voor een groot deel afhankelijk van de seizoenen in de natuur, het geeft een natuurlijk ritme aan het leven. Dit ritme zou ingezet kunnen worden om ook aan de zingeving op een boerderij structuur te bieden.

De natuur biedt de mens mogelijkheden tot verbinding, met zichzelf, met de mensen om zich heen en met God. Dit element wordt door de zorgboeren genoemd en ook door de boeren van boerderij 'De Verbinding'. Ook de beide coaches noemen dit aspect maar dan zonder de verbinding met God.

Spiegelen is een ander aspect dat door drie van de zes geïnterviewden wordt genoemd. Hierbij duidt men op de levensprocessen van de mens die gespiegeld worden in de processen die plaatsvinden in de natuur. Begrippen die genoemd worden zijn dan 'groeï', 'snoeien' en 'wortelen'. Rietje van Vlassenaer ervaart dat de natuur 'ontzettend veel mogelijkheden biedt om te spiegelen. Er zijn altijd wel elementen voorhanden in de natuur waaraan mensen behoefte hebben'.

Snoeien is een activiteit die regelmatig op een boerderij voorkomt. Ad Visser hierover '... dus bijvoorbeeld snoeien, het doet pijn, het geeft een wond. Maar dan ga je weer groeien en op den duur kun je weer verder'.

Tenslotte noemen vijf van de zes respondenten beleving van de natuur in relatie tot de boerderij. Bij het beleven gaat het dan om het ervaren van de rust en de ruimte. Maar ook om het beleven van de boerderij in relatie tot de omringende natuur. Het gaat om het beleven van de gehele plek die je meer openstelt zodat 'je meer contact hebt met de essenties'. (Carla Boven)

Lichaam en geest

Lichaam en geest wordt door Anne Stael genoemd als een specifieke bron van zingeving. Voor haar betekent het zoeken naar heelheid.

Ad Visser noemt dit aspect ook 'Je kunt veel leren van de schepping, doordat je met je handen aanwezig bent. Doordat je zelf in de aarde bezig bent ervaar je het veel meer, kun je het ook op jezelf gaan betrekken'.

Waarden

Belangrijke waarde die door twee respondenten als zingevingbron wordt genoemd is vrijheid. De boerderij wordt gezien als een plek van vrijheid, maar niet alleen gericht op het individu 'ik vind juist belangrijk dat het plaatsvindt in interactie met de ander, dat het dan plaatsvindt. Dus ik schep de ruimte maar met

de bedoeling dat de mensen zich vrij voelen om eruit te halen wat ze zelf willen. Dus wat voor hen belangrijk is' (IJsbrand Snoeij).

5.2 Zingevende activiteiten

Deelvraag:

Wat voor activiteiten dienen op de zingevingsboerderij te worden georganiseerd?

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden is alle respondenten gevraagd naar (mogelijke) zingeving activiteiten die in relatie staan tot de boerderij, natuur.

Resultaten

Alle respondenten hebben ideeën en suggesties over activiteiten die uitgevoerd kunnen worden op de zingevingsboerderij. Drie respondenten zijn zelf bezig met het vorm geven van zingevingsactiviteiten op hun eigen boerderij. Deze activiteiten zijn vormen van expliciete religiositeit: bijbelse tuin, themabijeenkomsten waarin rituelen een rol spelen, bijeenkomsten van een huisgemeente, gebedsbijeenkomsten en een alfagroep voor jongeren. Een workshop 'bijbels koken' wordt als mogelijkheid genoemd.

Daarnaast zijn er suggesties voor activiteiten die onder te brengen zijn onder de noemer van impliciete religiositeit. Hieronder valt een workshop 'zang met hoedenkoffer'. Creatieve werkvormen wordt door drie respondenten genoemd, waarbij gedacht wordt aan schilderen en het maken van levensparels/kettingen. Het tentoonstellen van kunst werd eveneens door drie respondenten genoemd. Door één respondent werd aangegeven dat een hoek met zingevingsliteratuur een idee kan zijn 'maar je moet daar wel goed over denken, want voor dat je het weet is het al weer verouderd, je moet het goed bijhouden'.

Door alle respondenten werden activiteiten genoemd die in relatie staan tot de natuur. Zo werd door twee respondenten het bouwen van een (buiten)kapel genoemd als plek voor het ervaren van stilte, bezinning. Wandelen in de natuur werd door vier geïnterviewden als een belangrijke activiteit gezien. Het is wandelen met een doelstelling: pastoraal wandelen, wandelcoaching, wandelen met een schrijfpdracht, wandelen en het verzamelen van voorwerpen uit de natuur en stiltewandelingen.

Daarnaast werd de mogelijkheid van een huisaltaar genoemd door Anne Stael '...wat heel in is, is een huisaltaar. Als mensen daar logeren dat ze daar een

tafeltje hebben dat ze kunnen inrichten als huisaltaar, ze kunnen daar dan steentjes of iets anders neerleggen'. Ook het lopen van een labyrint werd door haar genoemd als een mogelijke activiteit.

Bomen, planten en kruiden zijn onderdeel van de boerderij. Het plaatsen van tekstbordjes hierbij is ook een uitwerking van een activiteit. Dit werd door beide geïnterviewde zorgboeren aangegeven.

5.3 Een methodische benadering

Deelvraag:

Hoe moeten deze activiteiten methodisch worden aangepakt?

Alle respondenten is gevraagd naar de relatie tussen 'het boeren' en ontwikkelen van activiteiten en de rol van de visie hierin. Daarnaast is nagegaan wie de activiteiten ontwikkeld en uitvoert. Naast de opzet en uitvoering van activiteiten is gevraagd naar de evaluatie van het geheel.

Resultaten

Twee respondenten zijn ingegaan op de methodische aanpak van de activiteiten en komen tot de volgende bevindingen. De methodiek dient erop gericht te zijn om het doel van de activiteit te ondersteunen. Anne Stael hierover 'je zou verschillende wandelingen kunnen uitzetten. Stuur mensen op pad en laat ze denken over...geef ze een opdracht mee. Je kunt bijvoorbeeld zeggen een half uur alleen maar 'ruiken' en dan een half uur 'voel je voeten'.

Bij de opzet van activiteiten speelt de boer een belangrijke rol. Hij initieert een activiteit en vervolgens wordt deze in samenwerking met een professional verder ontwikkeld. De uitvoering ervan is in handen van een professionele kracht die bijgestaan wordt door vrijwilligers.

Ook zijn er op de zorgboerderijen behandelplannen voor de zorgdeelnemers welke tussentijds geëvalueerd worden.

5.4 Doelgericht werken

Deelvraag:

Welke doelen moeten daarmee worden nagestreefd?

Alle respondenten zijn benaderd met de vraag welke doel(en) bereikt diende te worden met de activiteiten. Tevens is daarbij gevraagd naar de relatie met de visie/doelstelling.

Resultaten

Twee respondenten noemden als doel van de activiteiten het ondersteuning bieden bij het zoeken naar zingeving. Volgens IJsbrand Snoeij is zingeving een heel breed begrip en ook heel abstract dus ‘...maak het zichtbaar. Op concrete plekken op het bedrijf laten zien, kunnen spiegelen over zingeving’.

Activiteiten bieden ook structuur. Verspreid over de dag, op vaste momenten een activiteit aanbieden waar mensen aan mee kunnen doen. Volgens Anne Stael zijn structuurmomenten in combinatie met een programma of de mogelijkheid tot het zelf invullen van de dag een goede combinatie.

Persoonlijke groei, zichzelf ontwikkelen werd eveneens door twee respondenten genoemd als doel dat met de activiteiten beoogd werd.

Daarnaast werd verbinden genoemd als doel dat met de activiteiten nagestreefd dient te worden. Verbinden met jezelf, met elkaar, met de natuur en met God.

Hierbij komt ook de visie van de boer(derij) naar voren. Doel van de activiteiten is gerelateerd aan de visie die de boer(derij) uitdraagt. Waar deze gekoppeld is aan een christelijke levensvisie die gebaseerd is op de bijbel hebben de activiteiten het doel om dit te ondersteunen of uit te dragen. Hierin zijn IJsbrand Snoeij en Ad Visser, de zorgboeren duidelijk. Ad Visser zegt hierover ‘Je kunt veel leren van de schepping, doordat je met je handen aanwezig bent. Doordat je zelf in de aarde bezig bent ervaar je het veel meer, kun je het ook op jezelf gaan betrekken. We vinden het woord verbinden belangrijk, met elkaar, met God en met de schepping. Dat mensen geven, er bewust mee bezig te zijn, hen er op wijzen, dat is een mogelijkheid die je op een boerderij hebt’.

Ook in de keuze van de activiteiten speelt de visie een rol. De activiteiten die op de boerderij zijn moeten niet in conflict komen met de eigen overtuiging. Ad Visser vertelt over het meedoen aan een quiltentoonstelling, grote werken die in de schuur zouden worden opgehangen. ‘Het waren allerlei mandala tekeningen. Nou en dan gaan we daar op in, wat is dat dan. En dan is het niet helemaal volgens de bijbelse overtuigingen en dan hebben we zoiets van dan doen we het toch maar niet’.

Beide zorgboeren zijn duidelijk over hun inspiratiebron, ‘als mensen ernaar vragen dan dragen we graag uit’, maar ze willen hun overtuiging niet opdringen.

Tenslotte wordt door IJsbrand Snoeij, Ad Visser en Henk Kievit en Carla Boven het nastreven van gemeenschap genoemd. Belangrijk voor hen is dat de boerderij een plek is waar gemeenschap tot stand kan komen. Ad Visser spreekt over een leefgemeenschap die hij wil creëren, vanuit het principe dat mensen met een verstandelijk handicap net zoveel gaven van God hebben gekregen als iemand zonder handicap. Hij verwoordt dat kernachtig ‘Je leert van elkaar en je bent ervoor elkaar’. IJsbrand Snoeij benadrukt dat het samen bezig zijn op de boerderij, het werken maar ook de tijd en aandacht die er voor ieder is, het gemeenschapsgevoel doet ontstaan.

Henk Kievit en Carla Boven willen graag dat de boerderij een plek wordt waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Dat kan in georganiseerd verband, bijvoorbeeld een cursus maar ook doordat voorbijgangers binnen kunnen komen voor een drankje. Gastvrijheid bieden, het laten meegenieten van de plek is voor hen het uitgangspunt.

6. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

6.1 Conclusies

Mijn vraagstelling luidde als volgt:

Hoe kan op zingevingsboerderij ‘Op Aarde’ in oprichting de beoogde zingevingscomponent op een verantwoorde manier worden vorm gegeven?

Om deze vraagstelling goed te kunnen beantwoorden zijn de volgende vier deelvragen geformuleerd welke tijdens het onderzoek de leidraad vormden:

- Hoe zijn boerderij en zingeving met elkaar te verbinden?
- Wat voor activiteiten dienen op de zingevingsboerderij te worden georganiseerd?
- Hoe moeten deze activiteiten methodisch worden aangepakt?
- Welke doelen moeten daarmee worden nagestreefd?

Uit het onderzoek blijkt dat zingeving op boerderij ‘Op Aarde’ vorm gegeven kan worden door *gebruik te maken van de unieke kenmerken van een boerderij*. Aanwezigheid van natuur is een belangrijk kenmerk. Een boerderij wordt omringd door de natuur; bos en water zijn belangrijke elementen hierin. De ligging van de boerderij midden in een landelijke omgeving waar rust en ruimte voor handen zijn is daarbij essentieel.

De natuur wordt als één van de belangrijkste bronnen voor zingeving gezien, rust en ruimte worden aangemerkt om activiteiten op het gebied van zingeving te kunnen vorm geven. Een boerderij voldoet hieraan in ruime mate.

Bovenstaande heeft tot gevolg dat de afwisseling van de seizoenen en de structuur die het aanbrengt in het leven op een boerderij duidelijk ervaren worden. Bij zingeving is dit belangrijk, omdat de boerderij op deze wijze mensen laat beleven dat ze deel uitmaken van een groter geheel.

Daarnaast zijn op een productie boerderij dieren en/of gewassen aanwezig die dagelijkse zorg behoeven. Dit onderdeel is wezenlijk voor de boerderij om de zingevingscomponent gestalte te geven. Zoals uit de literatuur blijkt zijn dieren, en in mindere mate gewassen, belangrijk voor mensen bij het spiegelen. Bij zingeving is het belangrijk om naar de eigen levensprocessen te kijken, waarbij spiegelen een belangrijk hulpmiddel is. Een boerderij biedt hiervoor de gelegenheid door de aanwezigheid van dieren en gewassen.

Ook is het ontwikkelen van activiteiten die zingeving op een boerderij ondersteunen belangrijk. Deze activiteiten moeten een *duidelijke relatie hebben met de specifieke kenmerken van een boerderij en ze moeten een beroep doen op*

bronnen van zingeving. Dit zijn de bronnen van zingeving (in relatie tot een boerderij) zoals ze door de respondenten in dit onderzoek worden genoemd: arbeid, natuur, lichaam en geest en waarden. Deze combinatie leidt tot het ontwikkelen van activiteiten die zich baseren op of voortvloeien uit de natuur en de aanwezigheid van dieren / gewassen op een boerderij.

De methodische aanpak van deze activiteiten is een vraag die slechts gedeeltelijk met de resultaten van het onderzoek beantwoord kan worden. Initiatieven voor activiteiten liggen bij de boer maar de uitvoering ervan is sterk afhankelijk van de kennis en vaardigheden van dezelfde boer. Zijn deze op het betreffende vakgebied onvoldoende dan moet een *professionele kracht* ingehuurd worden. Deze professionele kracht dient kennis en competenties te hebben die liggen op het vlak van pastoraat, liturgie, agogiek en educatie. Daarnaast is het belangrijk dat deze professional een open houding heeft ten opzicht van verschillende levensbeschouwingen en tegelijkertijd ook affiniteit heeft met multifunctionele landbouw en met de natuur. Op die wijze verzekert men zich van een goede methodische aanpak.

De levensbeschouwing van de boer is bepalend voor de doelen en de keuze van de activiteiten. De onderzoeksresultaten laten zien dat een religieuze levensovertuiging die op de bijbel gegrondvest is, leidt tot activiteiten die hierop geënt zijn. Activiteiten worden getoetst op hun haalbaarheid waarbij de bijbel als richtsnoer dient. Teksten in de bijbel zijn richtinggevend voor de keuze om een activiteit wel of niet op te nemen in het programma. Doelen die nagestreefd worden met de activiteiten zijn persoonlijke groei, ontwikkelen van zichzelf. Ze moeten ondersteuning bieden bij het zoeken naar zingeving.

Uit bovenstaande volgt dat de ondersteuning bij een zoektocht naar zingeving zijn grenzen kent in de vorm van de levensbeschouwing van de boer. Dit heeft een positieve en negatieve kant. Positief omdat door het aangeven van de uitgangspunten en de activiteiten die op basis daarvan worden aangeboden het duidelijk is voor de bezoeker wat hij/zij kan verwachten. Een negatieve kant kan zijn dat er activiteiten worden aangeboden die slechts voor een beperkte groep aantrekkelijk zijn. Dit zou betekenen dat een grote groep zinzoekers in Nederland niet op een zingevingsboerderij aan haar trekken zou kunnen komen. Immers, onderzoek heeft uitgewezen dat veel mensen zin niet zoeken binnen de geïnstitutionaliseerde religies, maar juist op zoek gaan naar plek waar verschillende bronnen van zin worden aangeboden. En juist een zingevingsboerderij lijkt mij bij uitstek zo'n plek waar deze zinzoekers aan hun trekken zouden kunnen komen.

6.2 Aanbevelingen

Naar aanleiding van het onderzoek blijkt dat er enkele stappen gezet dienen te worden om de beoogde zingevingscomponent op een goede manier vorm te geven. Het gaat daarbij om het volgende:

- Belangrijk is dat de boer van de zingevingsboerderij helder heeft vanuit welke levensvisie/religieuze overtuiging hij de zingevingsactiviteiten wil ontwikkelen en implementeren. Het is belangrijk om dit als een proces te beschouwen zodat hieraan met een zekere regelmaat aandacht aan wordt besteed.
- Bij het ontwikkelen en uitvoeren van zingevende activiteiten dient gelet te worden op de afstemming tussen de specifieke kenmerken van een boerderij en de belangrijkste bronnen van zingeving die een boerderij biedt: arbeid, natuur, lichaam en geest en waarden. Om dit goed te kunnen ontwikkelen en uit te voeren is inhoudelijke kennis van beide aspecten noodzakelijk. Indien dit niet aanwezig is bij de boer is het wenselijk om een professionele kracht in te huren. Deze professionele kracht dient kennis en competenties te hebben die liggen op het vlak van pastoraat, liturgie, agogiek en educatie. Daarnaast is het belangrijk dat deze professional een open houding heeft ten opzicht van verschillende levensbeschouwingen en tegelijkertijd affiniteit heeft met multifunctionele landbouw en met de natuur.
- Bij het ontwerpen en inrichten van de boerderij en aangrenzende erf/tuin is het belangrijk om dit zodanig te doen dat elementen zoals rust en ruimte benadrukt worden. Het is belangrijk dat de tuin met veel zorg en oog voor detail wordt aangelegd omdat het een belangrijke functie vervult in het vorm geven van de zingevingsactiviteiten.
- Het is belangrijk om in de buitenruimte specifieke plekken te creëren die bestemd zijn voor rust en meditatie. Een buitenkapel, een labyrint bieden hiervoor goede mogelijkheden. In de tuin kunnen bij kruiden, struiken, bomen enz. bordjes geplaatst worden met meditatieve teksten.
- In de omgeving verschillende wandelingen uitzetten die door deelnemers gelopen kunnen worden. Tijdens deze wandelingen kan een bepaald thema centraal staan of kunnen de verschillende zintuigen aangesproken worden. Hiervoor is het nodig om een op-maat gericht aanbod te ontwikkelen; dit zal een taak voor een inhoudelijke professional zijn.
- Op de boerderij moeten naast gewassen ook dieren aanwezig zijn. Dieren vervullen een belangrijke rol bij zingeving; deelnemers kunnen hun eigen gedrag spiegelen aan dat van de dieren. Tegelijkertijd bieden dieren de mogelijkheid tot lichamelijk contact waardoor het geestelijk welbevinden vergroot wordt.

- Om verkokering te voorkomen is het belangrijk dat de verschillende bedrijfsonderdelen niet alleen in hun aard met elkaar verbonden zijn maar ook door de activiteiten. Hierbij neemt het productie onderdeel van de boerderij een prominente plaats in, omdat het een praktische uitwerking is van activiteiten op een boerderij en het zingevende karakter dat de werkzaamheden kunnen hebben.
- De boerderij als plaats zien waar gemeenschap kan ontstaan. Dit kan langdurige gemeenschapsvorming zijn (leefgemeenschap) maar ook tijdelijke gemeenschap (contact tussen deelnemers/bezoekers) tijdens maaltijden. Bij dit laatste is het van belang om de belangen van alle partijen goed in het oog te houden.
- De methodische benadering van de zingevingsactiviteiten op de boerderij heeft in dit onderzoek summiere resultaten opgeleverd. Verder onderzoek is noodzakelijk op dit terrein om tot een goede methodiek te komen.
- Het creëren van een netwerk van zingevingsboerderijen zodat uitwisseling van ideeën en ervaringen kan plaatsvinden.
- Het verdient aanbeveling om dit kraamkamerproject van de Taskforce Multifunctionele Landbouw na een jaar te evalueren.

7. REFLECTIE

7.1 THEOLOGISCHE REFLECTIE OP HET HERMENEUTISCH CRITERIUM

Enige tijd geleden had ik overleg met Ton Zondervan en André Mulder, waar we onder andere spraken over de theologische reflectie op het hermeneutisch criterium. André legde mij toen iets voor dat mij behulpzaam is geweest bij het schrijven van deze reflectie.

‘Stel je voor dat je deze zomer, als afgestudeerde HBO-theoloog, op je fiets door Nederland trekt. Je ziet dan opeens een bord staan met daarop ‘Op Aarde: zingevingboerderij’. Wat gebeurt er dan met jou, wat denk en voel je dan?’ Deze vraag wil ik proberen te beantwoorden. Ook kijk ik naar een aantal punten die in dit verband belangrijk voor mij waren.

Eén van de belangrijkste competenties die de studie theologie & levensbeschouwing in haar curriculum heeft opgenomen is het hermeneutisch criterium. In de loop van de studie was dit een rode draad door alle modules : op welke wijze komt in het betreffende vakgebied het hermeneutisch criterium aan de orde? Met het schrijven van deze afstudeerscriptie is het niet meer dan vanzelfsprekend om hier aandacht aan te besteden. In het onderzoek dat ik gedaan heb naar vormgeving van de zingevingcomponent op een boerderij komt dit criterium op verschillende manieren naar voren.

7.1.1 Zingeving

Voor mij begon het met de keuze van het onderwerp. Dat ik dit onderwerp heb gekozen heeft zeker te maken met het feit dat ik een boerendochter ben en me nog altijd sterk betrokken voel bij het ‘boeren’. Het heeft ook te maken met dat andere aspect, zingeving.

In de loop van de studie heb ik gemerkt dat theologie voor mij een breed scala aan onderwerpen vertegenwoordigt maar dat mijn belangstelling vooral uitging naar de praktische theologie. Het sloot aan bij wat mijn hart heeft: het geloof en leven van alle mensen en dan speciaal datgene wat het religieuze raakt. En de wijze waarop mensen hier gestalte aan geven: het handelen. Het pastoraat is bij dit alles een centraal element waar volgens mij de HBO theoloog een belangrijke rol in kan spelen.

Tijdens dit onderzoek heb ik mij uitvoerig verdiept in het begrip zingeving. Het bleek moeilijk om het begrip te vangen in definities; vanuit elke discipline werden verschillende elementen aangevoerd die ermee te maken hadden.

Opvallend is wel dat meerdere keren wordt benadrukt dat de transcendente dimensie van het menselijk bestaan lang blijft functioneren als een dam tegen het verlies van het subjectieve welbevinden³¹.

In onze tijd is de vraag naar de zin van het leven voor veel mensen moeilijk en acuut geworden. Immers, het was altijd de geïnstitutionaliseerde religie die de mensen hielp om te gaan met het mysterie van het bestaan en de tragiek van de eindigheid. Maar in onze huidige samenleving heeft geïnstitutionaliseerde religie niet langer deze functie. Mensen krijgen geen duidelijk antwoord meer wat de zin van hun bestaan is en concrete plekken waar men aan die zin uitdrukking kan geven worden ook schaars.

Voor een groot aantal mensen is de vraag naar zin van het leven wel belangrijk, en men gaat op zoek naar plaatsen om zin te ervaren, te vinden.

Als theoloog voel ik een betrokkenheid en verantwoordelijkheid om mensen in deze zoektocht te begeleiden. Voor mij betekent dit niet dat mensen in hun zoektocht naar zin uit moeten komen bij een kerkelijk instituut. Integendeel, ik kan me goed voorstellen dat mensen hiervoor terugschrikken en juist op een meer open en vrijblijvende manier met hun zingevingsvragen bezig willen zijn. Een boerderij lijkt mij daarvoor een plaats die veel te bieden heeft. De resultaten van het onderzoek hebben mij in deze overtuiging bevestigd.

7.1.2 De boerderij als plaats van zingeving.

In gesprekken met mensen over de boerderij als zingevingsoord waren de reacties in eerste instantie die van verbazing. Maar naarmate het gesprek vorderde kwamen steeds meer positieve punten naar voren, en op het laatst werd vaak de vergelijking met een klooster gemaakt.

Tijdens het onderzoek dat ik gedaan heb kwam de gedachte aan een klooster ook meerdere malen in me op. Een klooster verrichtte een aantal taken die een boerderij met meerdere functies (multifunctionele landbouw) ook heeft. Zo is er landbouw, verblijf en zorg op deze boerderijen. Echter, het specifieke element van een klooster, bezinning ontbrak tot op heden. Met de komst van een zingevingsoord wordt hieraan tegemoet gekomen.

De zingevingsoord plaatst zich zo in een eeuwenoude christelijke traditie waarin een gemeenschap zich met de verschillende facetten van het menselijk leven bezighoudt. Dit is terug te voeren op het bijbelse evangelie waarin Jezus laat zien dat zijn liefde, aandacht en zorg juist de mensen geldt die door de samenleving worden uitgestoten. Het zijn juist de ‘armen’ die Hij ziet staan en Hij brengt dat ook bij zijn volgelingen onder de aandacht.

³¹ Marcoen, A., Grommen, R., & Ranst, N., van (red.). (2006). *Als de schaduwen langer worden: psychologische perspectieven op ouder worden en oud zijn*. Leuven: Lannoo.

Veel mensen die Jezus willen navolgen hebben daar in latere tijden gehoor aan gegeven. En ook in onze huidige tijd zijn er personen die zich ontfermen over mensen die door onze maatschappij worden buitengesloten. Sommige daarvan gaan naar een zorgboerderij waar ze ervaren dat ze uniek en waardevol zijn, dat ze er mogen 'zijn', een essentieel begrip in de bijbel.

Door het zingevingsaspect op een zorgboerderij vorm te willen geven wordt het, naar mijn idee, een kostbare plek. Naast zorg wordt aandacht gegeven aan de zingeving van mensen. Daarbij gaat het om mensen die zich willen verdiepen in hun eigen persoonlijke ontwikkeling, zich afvragen welke kant ze op willen of zullen gaan in hun leven. Op de zingevingsboerderij staat de mens met zijn vragen naar betekenisgeving centraal. Vanuit een theologische oogpunt vind ik dit een belangrijke ontwikkeling, omdat er een plek gecreëerd wordt die tegemoet komt aan zingevingsvragen van mensen die ze niet zo gemakkelijk binnen een geïnstitutionaliseerd religieus kader zullen stellen.

7.2 REFLECTIE OP BEROEPSCOMPETENTIES

Bij het verrichten van het onderzoek en het schrijven van de afstudeerscriptie heb ik met name aan de pastorale competentie gewerkt. Daarnaast kwam ook de agogische/educatieve competentie aan bod. Op beide reflecteer ik in dit hoofdstuk.

Tijdens dit onderzoek heb ik niet gewerkt aan de liturgische en missionaire competenties. Wel zijn deze twee competenties van belang voor een zingevingsboerderij, reden waarom ik er aandacht aan besteed in de laatste paragraaf.

7.2.1 Pastorale competentie

Tijdens het onderzoek heb ik interviews gehouden waarbij een groot beroep werd gedaan op mijn sociaal-communicatieve bekwaamheden. Deze vaardigheden heb ik in de afgelopen studiejaren langzamerhand opgebouwd en ik merkte bij de interviews dat ze goed van pas kwamen.

In het kader van dit onderzoek en de gesprekken die ik daarvoor heb gevoerd is eigenlijk geen sprake van 'de pastorale competentie'. Immers, interviews zijn naar hun vorm en inhoud anders dan een pastoraal gesprek. Bij de interviews wilde ik graag informatie verkrijgen, bij een pastoraal gesprek ligt de nadruk op het begeleiden van mensen vanuit een levensbeschouwelijk perspectief, veelal vanuit de christelijke traditie. Soms liep een interview wel meer richting een pastoraal gesprek, maar het lukte me steeds om hierin mijn grenzen aan te geven. Dit laatste vond ik wel moeilijk, ook al omdat ik tijdens de opleiding

hard heb gewerkt om de vaardigheden voor een pastoraal gesprek onder de knie te krijgen. En nu bleek dat ik ze bij het afstudeerproject maar gedeeltelijk kon gebruiken!

Een punt dat ik wel tegenkwam was de geloofsovertuiging van een geïnterviewde die ver verwijderd was van mijn eigen geloofsbeleving. Ik merkte dat ik me daarvan bewust was, maar dat het voor mij geen gevolgen had. Ik kon goed blijven luisteren en de ander in zijn waarde laten. Dit was voor mij belangrijk om te ervaren omdat ik in voorgaande jaren van de studie weleens anders reageerde, meestal in de verbaasde sfeer. En dat ik soms de ander ook niet meer serieus kon nemen. Ik zie bovenstaande ontwikkeling bij mezelf als een pluspunt dat ik in de toekomst als pastor goed zal kunnen gebruiken. Tevens blijft het een punt waar ik alert op moet blijven.

Een laatste punt in het kader van de pastorale competentie is nabijheid versus distantie. Ook in de interviews/gesprekken kwam ik dit tegen. Ik weet dat ik in een gesprek graag aardig gevonden wil worden en het daarom moeilijk vind om confronterende en/of controversiële onderwerpen aan te snijden. Nu stonden deze niet echt op de topiclijst, maar toch merkte ik af en toe in een gesprek dat ik een ander onderwerp wilde aansnijden terwijl de geïnterviewde rustig door bleef praten. Dan vond ik het moeilijk om te zeggen dat we over moesten gaan naar een volgend onderwerp. Ik merkte wel dat ik het na een paar interviews beter onder de knie kreeg. Voor mijn gevoel is het iets dat ik nog meer moet oefenen en ik hoop dat ik daar in mijn toekomstige baan ruimte voor krijg.

7.2.2 Agogisch/educatieve competentie

Tijdens het onderzoek ben ik bezig geweest om het vormgeven van de zingevingscomponent op de zorgboerderij in kaart te brengen. Dit betekende dat ik heb gekeken naar welke activiteiten daar concreet gestalte aan konden geven, hoe deze methodisch onderbouwd konden worden en met welk doel ze georganiseerd dienden te worden. Dit zou dan zowel voor individuen alsook voor groepen moeten gelden.

Ik heb gemerkt dat ik dit onderdeel redelijk goed beheers. Ik ben in staat om tijdens gesprekken met mensen de genoemde activiteiten eruit te halen, deze vervolgens te omschrijven en zodoende beschikbaar te stellen voor anderen. Hierin heb ik een begeleidende rol gehad, iets dat mij goed ligt en dat ik ook graag mag doen. Ik merkte dat het belangrijk is om in samenwerking met andere mensen tot een resultaat te komen. Daarvoor nam ik af en toe het initiatief zodat de voortgang van het geheel gewaarborgd was.

Voor mij was het nieuw om op deze wijze onderzoek te doen. Ik vond het spannend maar ook uitdagend; zou ik dit kunnen? Nu ik erop terugkijk voel ik me tevreden over mijn eigen aandeel in het geheel. Ik heb het gevoel dat ik een wezenlijke bijdrage heb kunnen leveren aan het vorm geven van zingeving op de toekomstige boerderij ‘Op Aarde’.

Tegelijkertijd merk ik dat het me ook moeite kost om het project weer los te laten. Ik merk dat ik graag verder zou willen gaan en ook de begeleiding van de activiteiten zou willen uitvoeren. Uiteraard is dat niet de bedoeling en het is goed dat ik daar met een afstudeerproject tegenaan loop. Ik realiseer me dat ik dit in mijn toekomstige werksituatie ook zal tegenkomen. Het loslaten van iets, een project, activiteiten heeft te maken met het toevertrouwen aan anderen. Dat is een punt waarmee ik moeite heb en waar ik nog aan zal moeten werken.

7.2.3 De rol van een HBO-theoloog op een zingevingsboerderij

Bij zingeving is niet alleen de plek van betekenis. Het zijn ook de activiteiten en de mensen die ze begeleiden die betekenis geven. Daarom is het goed om na te gaan of er een rol voor een HBO-theoloog kan zijn op een zingevingsboerderij.

Ik ben van mening dat juist iemand met de opleiding theologie & levensbeschouwing een belangrijke rol kan spelen in het verder ontwikkelen van zingevingsactiviteiten op een boerderij. Allereerst heeft een theoloog op HBO-niveau inhoudelijke theologische kennis. Tegelijkertijd heeft ze ook vaardigheden ontwikkeld op juist die terreinen die van belang zijn bij een zingevingsboerderij. Het gaat dan om de pastorale, de agogische/educatieve, de liturgische en de missionaire competenties.

Bij het pastorale element gaat het om het begeleiden van mensen. Zinvragen duiden en mensen bijstaan in de omgang ermee zijn wezenlijke pastorale taken van een theoloog. Hiervoor wordt een beroep gedaan op de sociaal-communicatieve vaardigheden van de theoloog. Een voorbeeld hiervan op de zingevingsboerderij is het ‘pastoraal wandelen’. Daarnaast kan ook de aanwezigheid van een ‘labyrint’ op de boerderij leiden tot pastorale begeleiding. Op de zingevingsboerderij kunnen activiteiten voor individuen en groepen worden georganiseerd om zodoende een bijdrage te leveren aan de persoonlijke groei van mensen. De theoloog dient in staat te zijn om deze activiteiten te ontwikkelen en uit te voeren, met andere woorden over agogische en educatieve kwaliteiten te beschikken.

Ook is belangrijk dat op de zingevingsboerderij vorm kan worden gegeven aan levensbeschouwelijke communicatie door middel van rituelen. Hiervoor wordt van de theoloog verwacht dat ze op creatieve wijze weet om te gaan met vragen die op dit vlak leven. Van de theoloog mag worden verwacht dat zij zicht heeft

op de verschillende levensbeschouwingen, dat zij uitgangspunten van deze levensbeschouwingen weet om te zetten in rituelen en symboliek. Het zou ook zinvol zijn om als theoloog aanwezig te zijn op een zingevingsboerderij. Daarbij gaat het niet alleen om bovenstaande elementen, maar ook om het 'present' zijn, op een open en uitnodigende wijze deel uit te maken van een gemeenschap. En door de aanwezigheid deze gemeenschap ook vorm te geven, niet voorschrijvend, maar door 'er te zijn'. Ook om op deze wijze het geloof 'handen en voeten' te geven.

Uit bovenstaande zal duidelijk zijn dat ik veel mogelijkheden zie voor een HBO-theoloog om verbonden te zijn aan een zingevingsboerderij. Tijdens de opleiding heeft de HBO-theoloog beroepscompetenties verworven die goed aansluiten op de werkzaamheden bij een zingevingsboerderij. De theoloog moet daarbij ook goed inzicht hebben in haar eigen (religieuze) levensbeschouwing aangezien zij zelf ook vaak als 'instrument' dient om de zinzoeker te helpen in zijn zoektocht naar de zin van zijn of haar bestaan.

Literatuur

- Alma, H., & Smaling, A.(red.). (2010). *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek : handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bos, T. (2009). Advisering in levensbeschouwing, zingeving en spiritualiteit. In Doolaard, J. (red.). *Nieuw handboek geestelijke verzorging* (pp. 308-317). Kampen: Kok.
- Caron-Flinterman, F., Van Alebeek, F., & De Jong, D. (2010). *Nieuwe diensten in de multifunctionele landbouw*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Donk, W. van de (red.). (2006). *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duffhues, T., Grün, A. & Pieper, H. (2010). *Boerenwijsheid: inspiratiebron voor een duurzame samenleving*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Hassink, J., & Ketelaars, D. (2003). *De bodem onder de zorgboerderij: naar een onderbouwing van de heilzame eigenschappen van een zorgboerderij*. Wageningen: Plant Research International.
- Hijmans, E.J.S. (1994). *Je moet er het beste van maken: een empirisch onderzoek naar hedendaagse zingevingssystemen. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen*. Nijmegen: Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen
- Jansen, M., (2008). *Wie zijn wij dan? : over erkenning en verbondenheid tussen mensen die alles, bijna niets, een beetje of heel veel geloven*. Zoetermeer: Meinema.
- Knippenberg, T. van., (2008). *Existentiële zielzorg: tussen naam en identiteit*. Zoetermeer: Meinema.
- Kronjee, G., & Lampert, M. (2006). Leefstijlen en zingeving. In W.H.B.J. van de Donk (ed.). *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. (pp. 171-208). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lange, F. de (1992). Zoeken naar zin: zingeving in een pluriforme samenleving. In Schreuder, H.A. (red.). *Zin in het leven: over zingeving bij het ouder worden*. Zoetermeer: Meinema.

Lange, F. de. (2007). *De mythe van het voltooide leven: over de oude dag van morgen*. Zoetermeer: Meinema.

Leijssen, M. (2004). Zingeving en zingevingproblemen vanuit psychologisch perspectief. In M. Leijssen, *Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (pp. 241 – 268). Leuven: Universitaire Pers Leuven.

Marcoen, A., Grommen, R., & Ranst, N., van (red.). (2006). *Als de schaduwen langer worden: psychologische perspectieven op ouder worden en oud zijn*. Leuven: Lannoo.

Montenay, A., & Van de Vliet, R., (2010). *Ondernemingsplan Op Aarde: een boerderij met Zaai, Zorg, Zin & Zijn*. Pijnacker.

Mulder, A., (2010). *'Het wordt alleen maar minder...' Ouderen en zingeving. Over zinbeleving in het alledaagse leven*, S.l.

Munnichs, J., & Uildriks, G., (red.). (1989). *Psychogerontologie: een inleidend leerboek over ouder worden, persoonlijkheid, zingeving, levensloop en tijd, sociale context, gezondheid en interventie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Schoorlemmer, H. e.a. (2009). *Kijk op multifunctionele landbouw: omzet en impact*, Lelystad: Wageningen UR Plant en Omgeving.

Tuin, L. van der & Zilfhout, P. van, (2011). *De nieuwe kleren van religie: teksten van de expertmeeting en het college bij gelegenheid van het afscheid van Leo van der Tuin*. Tilburg: Fontys Hogescholen.

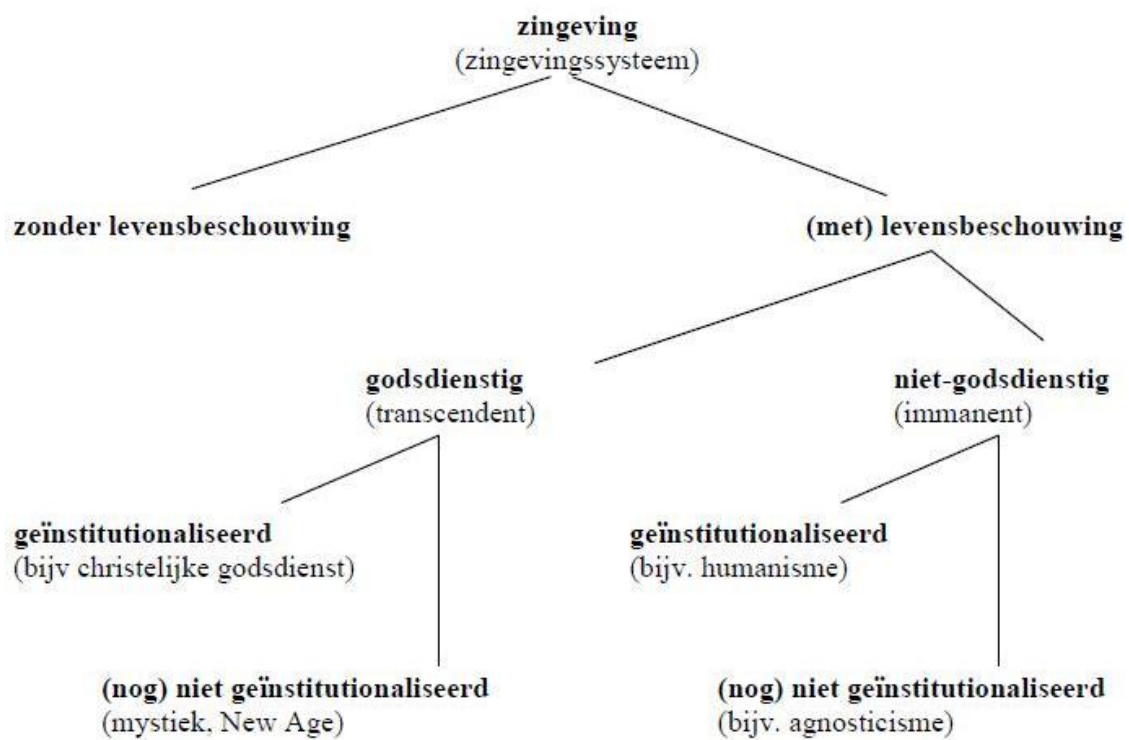
Waarden van het land Noord Nederland., (2008). *Boerderij & kloosterdag. Boerenleven en kloosterleven*. Programmaboekje 21 september 2008. Oude Pekela.

Zock, H. (2007). *Niet van deze wereld? Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief*. Inaugurale rede, Tilburg: KSGV.

BIJLAGE I

Indeling van zingevingssystemen (Hijmans)

Indeling van zingevingssystemen

BIJLAGE II

Model voor zingeving

Model voor zingeving : de twee assen zijn ‘aspecten van zingeving’ (gebaseerd op Alma en Smaling) en ‘levensdomeinen waarop zingeving betrekking kan hebben’ (gebaseerd op Marcoen).

Model voor zingeving

<i>Domeinen</i>	lichaam en geest	sociale relaties	materiële zekerheid	arbeid en presteren	waarden en inspiratie	natuur
<i>Aspecten</i>						
doelgerichtheid						
waardevolheid						
verbondenheid						
transcendentie						
competentie						
erkenning						
motivatie						
welbevinden						

BIJLAGE III

Topiclijst interviews met boeren in het kader van het onderzoek Zingevingboerderij (korte versie 2)

Introductie

Ik ben Greet de Boer, vierdejaars deeltijdstudent Theologie & levensbeschouwing bij de Christelijke Hogeschool Windesheim. In het kader van mijn afstuderen doe ik onderzoek naar zingeving in relatie tot (zorg) boerderijen. Met andere woorden het gaat over de wijze waarop de zingevingcomponent op een goede wijze kan worden vorm gegeven op een zingevingboerderij in oprichting. (Ik doe dit onderzoek in opdracht van Arjan Monteny en Ronald van de Vliet, zij zijn druk bezig met het uitvoeren van het concept van een zingevingboerderij) In het kader van dit onderzoek wil ik u graag een aantal vragen stellen over onderwerpen die te maken hebben met wat ik reeds noemde. Het interview zal ongeveer een uur duren. Ik zou het gesprek graag willen opnemen en mijn vraag is of u daarmee akkoord kunt gaan? Alle gegevens worden vertrouwelijk behandeld.

1. Algemene informatie over respondent

- achtergrond, opleiding, leefsituatie

2. Vragen met betrekking tot de context

- traditioneel boeren
- zorgboerderij

3. Vragen met betrekking tot levensbeschouwing en multifunctionele boerderij

- welke visie/levensbeschouwing
- invloed of wisselwerking visie – bedrijfsvoering
- Zingeving(sactiviteiten): betekenis, ontwikkeling ervan op de zorgboerderij

4. Vragen met betrekking tot de activiteiten op de multifunctionele boerderij

- welke activiteiten, doelgroep
- aanbodgericht of vraaggericht werken
- ontwikkelen van activiteiten, afstemmen op doelgroep, evaluatie-instrument, randvoorwaarden (gebouw, personeel, organisatie)

5. Vragen met betrekking tot gehanteerde methodiek ten behoeve van de activiteiten

- relatie tussen ‘het boeren’ - ontwikkelen activiteiten, rol van visie hierin.
- wie ontwikkelen en voeren activiteiten uit
- slagen van de activiteiten

Tenslotte een laatste vraag:

- Toekomst: ziet u een rol weggelegd voor zingevingsactiviteiten op een boerderij?

6. Afronding

Einde van het interview. Zijn er nog opmerkingen, vragen. Uitleg wat er met de gegevens gebeurt. Bevestigen privacy. Ook na het interview is er de mogelijkheid om aanvullingen te geven of vragen te stellen.

Bedanken en toelichting op beschikbaarheid onderzoeksrapport.

BIJLAGE IV

Topiclijst interviews met boeren in het kader van het onderzoek Zingevingboerderij (uitgebreide versie 2)

Introductie

Ik ben Greet de Boer, vierdejaars deeltijdstudent Theologie & levensbeschouwing bij de Christelijke Hogeschool Windesheim. In het kader van mijn afstuderen doe ik onderzoek naar zingeving in relatie tot (zorg) boerderijen. Met andere woorden het gaat over de wijze waarop de zingevingcomponent op een goede wijze kan worden vorm gegeven op een zingevingboerderij in oprichting. (Ik doe dit onderzoek in opdracht van Arjan Monteny en Ronald van de Vliet, zij zijn druk bezig met het uitvoeren van het concept van een zingevingboerderij) In het kader van dit onderzoek wil ik u graag een aantal vragen stellen over onderwerpen die te maken hebben met wat ik reeds noemde. Het interview zal ongeveer een uur duren. Ik zou het gesprek graag willen opnemen en mijn vraag is of u daarmee akkoord kunt gaan? Alle gegevens worden vertrouwelijk behandeld.

1. Algemene informatie over respondent

- Komt u uit een boerenfamilie? Waren uw ouders boer?
- Welke opleiding (en) hebt u gedaan?
- Welk(e) beroep(en) hebt u uitgeoefend?
- Hoe lang bent u boer?
- Hoe is uw leefsituatie (alleengaand, partner, gezin)?

2. Vragen met betrekking tot de context

Traditioneel boeren

- Wanneer bent u hier, op deze boerderij, gaan boeren?

Woont u op de boerderij?

- Bedrijfs grootte en –soort:

Wat voor soort bedrijf hebt u? (gemengd, akkerbouw, veeteelt, tuinbouw, pluimvee, anders...) Hoe groot is het bedrijf?

- Wat is de invloed van de omgeving (grondsoort, omvang, ligging, anders...) op de aard van het bedrijf? op de activiteiten?

Zorgboerderij

- Hoe lang bent u zorgboer? Wanneer bent u zorgboer geworden?

- Hebt u voordat u zorgboer werd, gewerkt als 'gewone' boer?

Zo ja, waardoor hebt u deze overstap gemaakt?

Zo nee, waarom direct voor een zorgboerderij gekozen?

- Hoe bent u met het verschijnsel zorgboerderij in aanraking gekomen? Welke aspecten spraken u aan?

- Welke aanpassingen vergde de overstap naar zorgboerderij:

- aan de lokatie

- aan de bedrijfsvoering

- kennis/opleiding

3. Vragen met betrekking tot levensbeschouwing en multifunctionele boerderij

- Hebt u deze boerderij vanuit een bepaalde visie/levensbeschouwing opgericht?

- Wat zijn uw drijfveren, motivatie?

- Waaruit put u inspiratie?

- Hoe ziet u uw levensbeschouwing/visie terug in de dagelijkse gang van zaken op de boerderij?

- Heeft dit invloed op de bedrijfsvoering?

de wijze van werken, selectie van deelnemers, werving vrijwilligers, ontwikkelen van activiteiten, inrichten van de ruimtes?

Zingeving(s)activiteiten)

- Wat verstaat u onder zingeving?

- En activiteiten op dit vlak?

- In hoeverre bent u zelf bezig met of betrokken bij het ontwikkelen van zingevingsactiviteiten op de boerderij?

4. Vragen met betrekking tot de activiteiten op de multifunctionele boerderij

- Welke activiteiten vinden plaats op de (zorg)boerderij?

- Op welke doelgroep(en) richt u zich?

- Waarom juist op deze?

- Wat is uw werkwijze? Aanbodgericht werken of vraaggericht werken? Op grond waarvan hebt u voor deze aanpak gekozen?

- Activiteiten: door wie zijn de activiteiten ontwikkeld? Welke kennis is daarvoor nodig en noodzakelijk?

- Wat wilt u bereiken met deze activiteiten bij de doelgroep? Wordt er onderzocht of deze doelen bereikt worden, en zo ja, op welke manier? Zo nee, wat is de reden dat dit niet gedaan wordt?

- Wat is belangrijk bij de afstemming doelgroep – activiteit?

- Zijn er specifieke activiteiten opgezet met het oog om een bepaalde doelgroep te bereiken? Zo ja, welke? Zo nee, waarom niet?

5. Vragen met betrekking tot gehanteerde methodiek ten behoeve van de activiteiten

- Op welke manier is ‘de boerderij’, ‘het boeren’ van belang bij het ontwikkelen van activiteiten? In hoeverre zijn de activiteiten een uitvloeisel van ‘het boeren’?

(- In hoeverre heeft de omgeving invloed op het karakter, de aard of invulling van de activiteiten?)

- Hoe ontwikkelt u nieuwe activiteiten? Wat is daarbij belangrijk? Wat is volgens u cruciaal voor het slagen van nieuwe activiteiten? Welke rol speelt visie/identiteit hierbij?

- Wie zijn er betrokken bij het ontwikkelen van (nieuwe) activiteiten?

- En bij het uitvoeren van de activiteiten?

- Welke eisen, vaardigheden wordt aan hen gesteld?

- Zijn er vrijwilligers betrokken bij de activiteiten?

- Worden de verschillende activiteiten geëvalueerd? Zo ja wat gebeurt er met de gegevens?

Tenslotte een laatste vraag:

- Toekomst: ziet u een rol weggelegd voor zingevingsactiviteiten op een boerderij? Zo ja, op welke manier? Zo nee, waarom niet?

6. Afronding

Einde van het interview. Zijn er nog opmerkingen, vragen?

Uitleg wat er met de gegevens gebeurt.

Bevestigen privacy.

Ook na het interview nog aanvullingen te geven of vragen te stellen

Bedanken